

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

Accountantsrapport bij
Voortgangsrapportage 29
Programma Ruimte voor de Rivier

Colofon

Titel	Accountantsrapport bij Voortgangsrapportage 29 Programma Ruimte voor de Rivier
Uitgebracht aan	Tweede Kamer der Staten-Generaal
Datum	5 april 2017
Kenmerk	2017-0000070587

Inlichtingen
Auditdienst Rijk
070-342 7700

Inhoud

1	Inleiding	4
1.1	Opdracht	4
1.2	Beschrijving van het object van onderzoek	4
2	De in de Voortgangsrapportage 29 verantwoorde verplichtingen, uitgaven en ontvangsten	5
2.1	Controleverklaring	5
2.2	Bevindingen	8
3	De volledigheid en de totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie en de beheersing en het beheer van het programma	9
3.1	Inleiding	9
3.2	Criteria	9
3.3	Samenvatting van de verrichte werkzaamheden	10
3.3.1	De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie	10
3.3.2	Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie	10
3.3.3	De beheersing en het beheer van het programma	10
3.4	Conclusies	11
3.4.1	De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie	11
3.4.2	Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie	11
3.4.3	De beheersing en het beheer van de programma	11
3.5	Bevindingen	11
	Bijlage: VGR 29 Ruimte voor de Rivier	13

1 Inleiding

1.1 Opdracht

Het programma Ruimte voor de Rivier is door de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 15 mei 2001 als groot project aangewezen.

In het kader van de Regeling grote projecten dient bij voortgangsrapportages periodiek een accountantsrapport gevoegd te worden met een oordeel over:

- de kwaliteit en de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie;
- de beheersing en het beheer van het project waaronder begrepen de toereikendheid van de projectorganisatie, de kwaliteit van de bestuurlijke informatievoorziening, de werking van de administratieve organisatie en de werking van het systeem van interne controle.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Minister van Infrastructuur en Milieu.

1.2 Beschrijving van het object van onderzoek

Wij hebben voortgangsrapportage 29 met als peildatum 31 december 2016, die als bijlage bij dit rapport is gevoegd, onderzocht. Deze voortgangsrapportage is opgesteld onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Infrastructuur en Milieu. De beheersing en het beheer van het project, zoals dat in de periode 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 plaatsvond, is eveneens door ons onderzocht.

Het is onze verantwoordelijkheid om:

- een controleverklaring af te geven met betrekking tot de in de voortgangsrapportage 29 verantwoorde verplichtingen, uitgaven en ontvangsten over de periode 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016;
- conclusies te formuleren over:
  - de volledigheid van de in de voortgangsrapportage 29 opgenomen financiële en niet-financiële informatie in relatie tot de eisen gesteld in artikel 12 van de Regeling grote projecten;
  - het proces van totstandkoming (ordelijk, controleerbaar en deugdelijk) van de in de voortgangsrapportage 29 opgenomen toekomstgerichte financiële informatie;
  - het proces van totstandkoming (ordelijk, controleerbaar en deugdelijk) van de in de voortgangsrapportage 29 opgenomen niet-financiële informatie;
  - de beheersing en het beheer van het project in de periode 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016.

Openbaarmaking

De ADR is de interne auditdienst van het Rijk. In de ministerraad is besloten dat het opdrachtgevende ministerie waarvoor de ADR een rapport heeft geschreven, het rapport binnen zes weken op de website van de rijksoverheid plaatst, tenzij daarvoor een uitzondering geldt. De minister van Financiën stuurt elk halfjaar een overzicht naar de Tweede Kamer met de titels van door de ADR uitgebrachte rapporten en plaatst dit overzicht op de website.

2 De in de Voortgangsrapportage 29 verantwoorde verplichtingen, uitgaven en ontvangsten

2.1 Controleverklaring

Verklaring betreffende de in de voortgangsrapportage VGR 29 Ruimte voor de Rivier opgenomen financiële overzichten

Ons oordeel

Wij hebben de in de bijlage van dit rapport opgenomen financiële verantwoording over de periode 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 van Programma Ruimte voor de Rivier gecontroleerd. Deze financiële verantwoording bestaat uit de tabellen 6.2, 6.3 en 6.6 zoals opgenomen in hoofdstuk 6 "De financiën van het programma" van voortgangsrapportage 29.

Naar ons oordeel geeft de financiële verantwoording een getrouw beeld van de verplichtingen, uitgaven en ontvangsten in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet 2001, de daaruit voortvloeiende regelgeving en de Regeling grote projecten.

Voorts zijn wij van oordeel dat de in deze financiële verantwoording opgenomen verplichtingen, uitgaven en ontvangsten voldoen aan de eis van comptabele rechtmatigheid als bedoeld in bepaling 5.15 van de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2017.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de financiële overzichten'.

Wij zijn onafhankelijk van het ministerie van Infrastructuur en Milieu zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Beschrijving van de verantwoordelijkheden met betrekking tot de financiële overzichten

Verantwoordelijkheden van de minister van Infrastructuur en Milieu voor de financiële overzichten

De minister is verantwoordelijk voor het opmaken van de financiële overzichten die de uitkomsten van de begrotingsuitvoering getrouw dienen weer te geven in overeenstemming met de verslaggevingsvoorschriften die zijn opgenomen in de Comptabiliteitswet 2001 en de daaruit voortvloeiende regelgeving, waaronder de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2017 en de Regeling grote projecten. In dit kader is de minister verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die de minister noodzakelijk acht om het opmaken van de financiële overzichten mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de financiële overzichten

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel. Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de beslissingen die gebruikers op basis van deze financiële overzichten nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de financiële overzichten afwijkingen van materieel belang bevatten als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van het ministerie;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het ministerie en de toelichtingen die daarover bij de financiële overzichten zijn opgenomen;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de financiële overzichten en de daarbij opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de financiële overzichten een getrouw beeld geven van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de leiding van het ministerie van Infrastructuur en Milieu en Milieu onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Den Haag, 5 april 2017

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

~~drs. T.L. Enting-Beijering RA~~

2.2 Bevindingen

De door Ruimte voor de Rivier ingezette verbeteractiviteiten hebben in 2016 een positief effect laten zien. Het financieel beheer rondom inhuur/uitbesteding in relatie tot de (nationale) aanbestedingswetgeving, binnen het programma Ruimte voor de Rivier, is in 2016 daadwerkelijk verbeterend en van voldoende niveau gebleken. Wij hebben geen fouten geconstateerd die de tolerantiegrenzen te boven gaan.

3 De volledigheid en de totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie en de beheersing en het beheer van het programma

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zijn conclusies geformuleerd met betrekking tot de volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie in voortgangsrapportage 29 in relatie tot de gestelde eisen in de Regeling grote projecten, met betrekking tot het proces van totstandkoming van de toekomstgerichte financiële informatie en de niet-financiële informatie en met betrekking tot de beheersing en het beheer van het programma.

De Minister van Infrastructuur en Milieu is verantwoordelijk voor het opstellen van de voortgangsrapportage en voor de toereikendheid van de beheersing en het beheer van het programma.

Wij hebben ons onderzoek verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder Standaard 3000 'Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle en beoordeling van historische financiële informatie' en Standaard 3400 'Onderzoek van toekomstgerichte financiële informatie'. Dienovereenkomstig hebben wij ons onderzoek zodanig gepland en uitgevoerd dat een redelijke mate van zekerheid is verkregen voor onze conclusies met betrekking tot de door ons onderzochte punten. Een assurance-opdracht omvat onder meer een onderzoek door middel van deelwaarnemingen van relevante gegevens.

Wij zijn van mening dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusies.

3.2 Criteria

De volledigheid van de in voortgangsrapportage 29 opgenomen financiële en niet-financiële informatie is beoordeeld aan de hand van de eisen die hieraan worden gesteld in de Regeling grote projecten.

Met betrekking tot de totstandkoming van toekomstgerichte financiële informatie en de totstandkoming van de niet-financiële informatie geldt dat de desbetreffende informatie op een ordelijke, controleerbare en deugdelijke wijze tot stand dient te komen. De belangrijkste in dat kader vast te stellen aspecten zijn dat:

- de verantwoordelijkheden en bevoegdheden goed in het totstandkomingsproces zijn belegd;
- het totstandkomingsproces achteraf reconstrueerbaar is;
- de informatie die als uitkomst van het totstandkomingsproces is opgeleverd op volledige en juiste wijze in de voortgangsrapportage is opgenomen.

Verder geldt dat de toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie niet strijdig mag zijn met elkaar en met andere in de voortgangsrapportage opgenomen informatie. Waar nodig dient de niet-financiële informatie te zijn voorzien van een duidelijke bronvermelding.

De beheersing en het beheer van het programma is door ons beoordeeld aan de hand van het specifiek voor het programma Ruimte voor de Rivier ontwikkelde en vastgestelde beheersmodel. Dit beheersmodel beschrijft onder andere de inrichting van de projectorganisatie en de beheersmaatregelen met betrekking tot het risicomanagement, de planning en de voortgangsbewaking, de interne en externe informatievoorziening, het budgetbeheer, het scopebeheer, het beheer van de post onvoorzien, de toepassing van het instrument auditing en de sturingsrelatie met de realisatoren van de maatregelen zoals waterschappen, provincies en gemeenten.

3.3 Samenvatting van de verrichte werkzaamheden

Ons onderzoek is uitgevoerd bij de programmaorganisatie van het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Daarbij hebben wij gebruik gemaakt van met name de volgende bronnen:

- schriftelijke stukken betreffende de informatievoorziening en correspondentie aan en met de Tweede Kamer;
- interne informatievoorziening binnen het ministerie van Infrastructuur en Milieu;
- verslagen van diverse overleggen;
- interviews met medewerkers van de programmaorganisatie.

3.3.1 *De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie*

Ter zake van de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie, zijn wij nagegaan of de volgens artikel 12 van de Regeling grote projecten op te nemen informatie is opgenomen in de voortgangsrapportage.

3.3.2 *Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie*

Ter zake van de in voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie zijn wij nagegaan of deze ordelijk, controleerbaar en deugdelijk tot stand is gekomen.

Voorts zijn wij nagegaan dat de in voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet financiële informatie niet strijdig zijn met elkaar en met de financiële informatie in de voortgangsrapportage

3.3.3 *De beheersing en het beheer van het programma*

Wij hebben de opzet, het bestaan en de werking van de beheersing en het beheer van het programma beoordeeld - waaronder de administratieve processen en interne controlemaatregelen - aan de hand van het binnen het ministerie van Infrastructuur en Milieu vastgestelde beheersmodel voor het programma Ruimte voor de Rivier, door middel van interviews en de beoordeling van de relevante documentatie ter zake. Het door het ministerie van Infrastructuur en Milieu nieuw ontwikkelde beheersmodel heeft geen materiële impact gehad op het beheersmodel voor Ruimte voor de Rivier.

Wij hebben met name aandacht besteed aan de inrichting van de programmaorganisatie en de beheersmaatregelen met betrekking tot het risicomanagement, de planning en de voortgangsbewaking, de interne en externe informatievoorziening, het budgetbeheer, het scopebeheer, het beheer van de post onvoorzien, de toepassing van het instrument auditing en de

stuuringsrelatie met de realisatoren van de maatregelen zoals waterschappen, provincies en gemeenten. Tevens hebben wij de oplevering en overdracht (inclusief finale kwijting) onderzocht.

3.4 Conclusies

Op grond van ons onderzoek komen wij tot de volgende conclusies:

3.4.1 De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie

De in artikel 12 van de Regeling grote projecten voorgeschreven financiële en niet-financiële informatie is opgenomen in de voortgangsrapportage.

3.4.2 Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie

De in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie is ordelijk, controleerbaar en deugdelijk tot stand gekomen en, voor zover wij dat kunnen beoordelen, niet strijdig met elkaar en met de in de voortgangsrapportage opgenomen historische financiële informatie.

3.4.3 De beheersing en het beheer van de programma

De opzet, het bestaan en de werking van de beheersing en het beheer van het programma Ruimte voor de Rivier voldeed in de periode 1 januari 2016 tot en met 31 december 2016 aan de eisen zoals gesteld in het binnen het ministerie specifiek voor het programma Ruimte voor de Rivier vastgestelde beheersmodel.

3.5 Bevindingen

Organisatie

Ten opzichte van de vorige verslagperiode zijn geen wijzigingen in de organisatie doorgevoerd. De afbouw van de organisatie in relatie tot de resterende werkzaamheden in de eindfase van het project vormt een risico waar de programma-organisatie voldoende aandacht voor heeft.

Risicomanagement

Er wordt bij de projectbeheersing veel aandacht besteed aan risicomanagement. Het risicomanagementproces is beschreven in het programmabeheersplan en nader uitgewerkt in het plan van aanpak risicomanagement en het memo "kaders exogene risico's". Ten opzichte van vorige periodes zijn er geen wijzigingen. Kwaliteitsbewaking vindt plaats door maandelijkse gesprekken, het beoordelen van H-rapportages en het bijhouden van wijzigingsoverzichten.

Scopebeheer.

In de verslagperiode van VGR 29 heeft zich een scopewijziging van - €25,4 mln. voorgedaan. Het betreft een saldering inzake de bijdrage van de Provincie Overijssel aan de maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta. Het totaal van de scopewijzigingen tot en met VGR 29 bedraagt € 64,8 mln.; zie tabel 3.1 van VGR 29 "Overzicht van scopemutaties Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016".

Oplevering en overdracht (inclusief finale kwijting)

Om de oplevering en overdracht te beheersen zijn twee documenten opgesteld, nl. memo oplevering en overdracht RvR projecten en Toetskader oplevering en overdracht RvR. Wij hebben deze procedure getoetst. Deze procedure wordt door de organisatie toegepast. Een punt van aandacht is het beleggen van de restpunten die overblijven na de finale kwijting. Dit punt krijgt meer gewicht door de afbouw van de programma-organisatie en de komende evaluatie van het programma in verband met de status groot project. In 2017 zullen wij hier extra aandacht aan besteden.

Voor wat betreft de niet financiële informatie merken wij op dat informatie over de mijlpalen oplevering en finale kwijting niet samengevat wordt weergegeven in de VGR door onder meer de cumulatieve percentages van de behaalde mijlpalen ten opzichte van het PKB budget weer te geven.

Een project is pas volledig afgerond indien door de Minister decharge is gegeven in de vorm van finale kwijting. Tot dit tijdstip loopt het programma nog risico's. Zo is het mogelijk dat er nog aangelegenheden met de toekomstige beheerders geregeld moeten worden. Zoals ook aangegeven in ons accountantsrapport bij VGR 27, adviseren wij de informatiewaarde van de voortgangsrapportage verder te verbeteren door voor komende voortgangsrapportages nadrukkelijker aandacht te besteden aan de hiervoor benoemde samenvattende informatie.

Wij zijn gaarne bereid een en ander nader toe te lichten.

Den Haag, 5 april 2017

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

drs. T.L. Enting-Beijering RA

Bijlage: VGR 29 Ruimte voor de Rivier

Auditdienst Rijk
Postbus 20201
2500 EE Den Haag
(070) 342 77 00

Programma Ruimte voor de Rivier

29ste Voortgangsrapportage

Verslagperiode 1 juli – 31 december 2016

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
1.1.	Opdracht	3
1.2.	Leeswijzer	4
1.3.	Samenvatting hoofdpunten verslagperiode	4
2.	Het programma in zijn omgeving	6
2.1.	Bewaking doel programma	6
2.2.	Randvoorwaardelijke projecten	7
2.3.	Communicatie en kennisdeling	8
3.	De scope van het programma	10
4.	Planning en voortgang van het programma	12
4.1.	Mijlpalen	12
4.2.	Voortgang	12
4.2.1	<i>Voortgang verslagperiode</i>	12
4.2.3.	<i>Programmabrede thema's</i>	16
4.2.4.	<i>Belangrijkste ontwikkelingen op maatregelniveau</i>	16
5.	Risicomanagement en auditing	21
5.1.	Algemeen beeld en beheersing van risico's	21
5.2.	Post Onvoorzien programma	21
5.2.1	<i>Benoemde risico's: per thema</i>	22
5.2.2.	<i>Onbenoemde risico's</i>	23
5.3.	Toprisico's op programmaniveau en beheersing	23
5.4.	Auditing en control	26
6	De financiën van het programma	27
6.1.	Programmabudget en programmaraming	27
6.2.	Uitgaven en verplichtingen	28
6.3.	Kasritme Ruimte voor de Rivier	29
6.4.	Ontvangsten	29
6.5.	Monitoring post onvoorzien	30
6.6.	Interne kosten	31
Bijlage 1: Voortgang NURG-projecten met een PKB-waterveiligheids-doelstelling		
33		
Bijlage 2: Communicatie met het parlement 34		
Bijlage 3a: Budgethistorie PKB-fase (2002-2006) 35		
Bijlage 3b: Budgethistorie planstudie- en uitvoeringsfase (vanaf 2007) 36		
Bijlage 4: Opgetreden programmarisico's Ruimte voor de Rivier 38		

---

1. Inleiding

In de verslagperiode is bij vier Ruimte voor de Rivier-projecten de waterveiligheidsdoelstelling behaald. Daarmee is in totaal bij 30 maatregelen deze mijlpaal behaald per 31 december 2016. Deze resultaten dragen bij aan de waterveiligheid van Nederland als geheel, waar waterschappen, gemeenten, provincies en Rijkswaterstaat continu aan werken - nu en in de toekomst. Want werken aan waterveiligheid is in Nederland nooit klaar.

1.1. Opdracht

De Nederlandse rivieren krijgen steeds meer water te verwerken. Het waterpeil stijgt omdat het steeds vaker en harder regent. Daarnaast daalt het land achter de dijken. In 1993 steeg het water verontrustend en in 1995 werd het gevaar van overstroming zo hoog, dat uit veiligheidsoverwegingen besloten werd 250.000 mensen en een veestapel van één miljoen dieren te evacueren.

Voor de Nederlandse regering vormden deze bijna-rampen aanleiding te onderzoeken op welke wijze de miljoenen inwoners van het rivierengebied beter beschermd kunnen worden tegen overstromingen. Dit onderzoek leidde tot een nieuwe visie op waterbeheer: geef de rivier meer ruimte. Deze visie is uitgewerkt in de Planologische Kernbeslissing (PKB) Ruimte voor de Rivier die op 19 december 2006 unaniem door de beide Kamers is vastgesteld. De opdracht aan het programma Ruimte voor de Rivier is om eind 2015 het vereiste veiligheidsniveau langs de Rijntakken en het benedenstroomse deel van de Maas te realiseren conform de PKB en volgens de wettelijke waterveiligheidsnormen, en de daarmee samenhangende ruimtelijke kwaliteit te versterken. Dit was eind 2015 voor 25 van de 34 maatregelen gerealiseerd, in 2016 gevolgd door vijf maatregelen. Drie maatregelen volgen in 2017 en van het laatste maatregel wordt de waterveiligheid uiterlijk opgeleverd in 2019.

De waterveiligheidsnormen schrijven voor dat het Nederlandse rivierensysteem een piek in de waterafvoer veilig moet kunnen verwerken. Dit is de maatgevende afvoer. Deze is in 2001 voor de Rijn vastgesteld op 16.000 m³/s bij Lobith. De Maas benedenstrooms van Hedikhuizen moet in 2015 een maatgevende afvoer van 3.800 m³/s bij Borgharen veilig kunnen verwerken. Voor de IJssel wordt de maatgevende afvoer verhoogd met een gezamenlijke toestroom van 250 m³/s vanuit de zijrivieren.

Om te voldoen aan de normen en om de maatgevende Rijnafvoer van 16.000 m³/s veilig te kunnen verwerken, worden op 34 plaatsen maatregelen getroffen door voornamelijk meer ruimte voor de rivier te creëren. Alleen waar het onmogelijk of te duur is om meer ruimte te scheppen, is dijkverbetering als maatregel opgenomen. Deze maatregelen samen vormen het programma Ruimte voor de Rivier.

Het rivierengebied wordt door deze maatregelen beter beschermd tegen overstromingen, uitgaande van de bij de PKB gehanteerde maatgevende afvoer. De maatregelen beïnvloeden alleen de waterstand van de rivieren bij hoogwater (met uitzondering van de verkorte zomerbedverlaging Beneden-IJssel, die ook effect bij laagwater heeft). Bij hoogwater worden mede dankzij deze maatregelen op sommige plekken waterstanddalingen tot wel 70 cm gerealiseerd. Ook wordt de noodzakelijke maximale afvoercapaciteit van 16.000 m³/s bij de Rijntakken en 3800 m³/s bij het benedenstrooms deel van de Maas bereikt.

Het programma Ruimte voor de Rivier heeft een dubbeldoelstelling: naast het vergroten van de waterveiligheid, wordt ook de ruimtelijke kwaliteit versterkt. Concreet betekent dit de versterking van de economische, ecologische en landschappelijke functies in het rivierengebied, die een belangrijk onderdeel vormen van de (inter-)nationale ruimtelijke hoofdstructuur. Voorwaarde bij de versterking van de ruimtelijke kwaliteit is dat er geen strijdigheid mag zijn met de

---

hoofddoelstelling van het riviersysteem: een veilige afvoer van water, ijs en sediment.

Het programma Ruimte voor de Rivier is op 15 mei 2001 aangewezen als 'Groot Project'. Conform de Regeling Grote Projecten wordt ieder half jaar een voortgangsrapportage opgesteld. Deze negenentwintigste voortgangsrapportage (VGR29) gaat over de tweede helft van 2016.

1.2. Leeswijzer

Deze rapportage beschrijft de voortgang van het programma Ruimte voor de Rivier in termen van scope (hoofdstuk 3), planning (hoofdstuk 4), risicomanagement en auditing (hoofdstuk 5) en financiën (hoofdstuk 6). Hieraan voorafgaand wordt een beschrijving gegeven van de de relevante ontwikkelingen in de omgeving van het programma (hoofdstuk 2).

1.3. Samenvatting hoofdpunten verslagperiode

Mijlpalen planstudiefase

In de verslagperiode is met de SNIP3-beslissing bij Huissensche Waarden de planstudiefase voor alle maatregelen afgerond.

Mijlpalen realisatiefase

In de verslagperiode zijn geen bestemmingsplannen onherroepelijk geworden, noch zijn er maatregelen gegund. Voor 99% van het PKB-budget is dit reeds gebeurd (gelijk aan VGR28).

Wel is in de verslagperiode de SNIP5-beslissing bij Huissensche Waarden genomen (start marktbenadering is daarmee voor 100% van het PKB-budget genomen).

Behalen van de opgave waterveiligheid

De PKB-doelstelling wordt gerealiseerd door de gezamenlijke effecten van alle Ruimte voor de Rivier-maatregelen en de randvoorwaardelijke NURG-maatregelen en het uitvoeren van Stroomlijn.

Samenvattend is de voortgang van de realisatie:

- Ruimte voor de Rivier

In de verslagperiode is voor vier maatregelen en een deelmaatregel de mijlpaal Waterveiligheid behaald:

- o Dijkverbetering Nederrijn/Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden (DR 43) - Rijswijk-Opheusden (ROP)
- o Dijkverbetering Lek/Betuwe/Culemborgerwaarden (DR 43) - Fort Everdingen-Ravenswaaij (FER)
- o Uiterwaardvergraving Scheller en Oldeneler Buitenwaarden
- o Dijkverlegging Westenholte
- o Het gedeelte Zomerbedverlaging van Ruimte voor de Rivier IJsseldelta.

Dat brengt dat de mijlpaal Waterveiligheid per 31 december 2016 in totaal bij 30 maatregelen behaald is. Dat is er één minder dan ten tijde van VGR28 verwacht werd: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld is pas begin 2017 waterveilig in plaats van eind 2016.

Nog vier maatregelen dienen de mijlpaal Waterveiligheid te realiseren. Het betreft per riviertak de volgende maatregelen:

- o Waal: Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard
- o Pannerdensch Kanaal: Huissensche Waarden
- o IJssel: Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en het gedeelte Reevediep van Ruimte voor de Rivier IJsseldelta.

- NURG

Voor vier maatregelen is de gestelde waterveiligheidsdoelstelling reeds bereikt. Twee maatregelen en enkele deelmaatregelen resteren. Dit betreft:

- o Uiterwaardvergraving Millingerwaard (onderdeel PKB)
- o Uiterwaardvergraving Afferdensche- en Deestsche waarden
- o Enkele deelmaatregelen van Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden (waaronder Kribverlaging Pannerdensch Kanaal als alternatief voor Oevergeul Bovenrijn).

- *Inhaalslag Stroomlijn*

Het project heeft aan het eind van de verslagperiode voldaan aan haar minimale veiligheidsopgave. De eerste helft van 2017 wordt benut om enkele resterende maatregelen te treffen, waarna oplevering plaatsvindt.

Mijlpaal Oplevering

De mijlpaal Oplevering bestaat naast de beoordeling op het behalen van de waterveiligheidsdoelstelling onder andere uit de overdracht van het gerealiseerde aan beheerders en beoordeling op de doelstelling ruimtelijke kwaliteit van de maatregel.

In de verslagperiode is de mijlpaal Oplevering genomen bij twee maatregelen en bij enkele deelmaatregelen: Uiterwaardvergraving Avelingen; Rivierverruiming Overdiepse Polder; twee deelmaatregelen van Berging op het Volkerak Zoommeer (onderdeel Primaire Keringen en het project van Hollandse Delta); en een deelmaatregel van Dijkverbetering Lek/Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (traject Schoonhovenseveer – Langerak)

In totaal is de mijlpaal Oplevering bij zeventien PKB-maatregelen en enkele deelmaatregelen genomen.

Financiën

Het programmabudget bedraagt per 31 december 2016 € 2.361,7 miljoen. De raming op 31 december 2016 sluit op € 2.282,0 miljoen.

Op 31 december 2016 is in totaal voor € 2.176,5 miljoen aan verplichtingen aangegaan. Hiervan is op de peildatum € 2.025,8 miljoen betaald.

---

2. Het programma in zijn omgeving

2.1. Bewaking doel programma

Veiligheid

In de PKB Ruimte voor de Rivier is een pakket maatregelen vastgelegd, waarmee het vereiste wettelijke veiligheidsniveau wordt bereikt. De ontwerpen van de maatregelen zijn in de planstudiefase uitgewerkt. Elk jaar wordt een "pakkettoets" uitgevoerd om vast te stellen of aan de waterveiligheidsopgave uit de PKB wordt voldaan. Dat gebeurt aan de hand van (samenhangende) berekeningen van de afvoerverdeling en de effecten op waterstanden van alle ontwerpen (inclusief vastgestelde wijzigingen) waarvoor een projectbeslissing is genomen.

Na afronding van de werkzaamheden in het kader van de waterveiligheidsdoelstelling voert Deltares een hydraulische toets uit om te bevestigen dat de beoogde waterstanddaling gerealiseerd is.

De resultaten van de achtste pakkettoets voor de bovenrivieren zijn in juli 2016 beschikbaar gekomen. Van de opgeleverde maatregelen is de situatie zoals gerealiseerd verwerkt in de pakkettoetsom.

De uitkomst van deze toets geeft per riviertak het volgende weer:

Voor het Bovenrivierengebied blijkt dat op de Boven-Waal en op de Boven-Rijn de maatgevende waterstanden ruim een centimeter onder de voorgaande pakkettoetsom liggen ten gevolge van de opgeleverde situatie bij Dijkteruglegging Lent. Benedenstrooms van Lent zijn er geen wijzigingen op de Waal, en ligt de maatgevende waterstand binnen de norm van het voorkeursalternatief uit de PKB Ruimte voor de Rivier.

Op het Pannerdensch Kanaal liggen de maatgevende waterstanden ruim een centimeter hoger dan in de voorgaande pakkettoets. Dit wordt veroorzaakt door de veranderingen bij Huissensche Waarden. De maatgevende waterstanden blijven boven de norm van het voorkeursalternatief uit de PKB Ruimte voor de Rivier; dit was ook in voorgaande pakkettoetsen het geval.

Op de Neder-Rijn/Lek zijn de opgeleverde maatregelen Obstakelverwijdering machinistenschouder Elst en Uiterwaardvergraving Meijnerswijk geactualiseerd. Hierdoor komt de waterstand op dat traject tot maximaal 1 centimeter lager uit dan in de voorgaande pakkettoets.

Op de IJssel zijn de definitieve ontwerpen van Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld, Dijkverleggingen Cortenoever en Voorsterklei, en de opgeleverde maatregelen bij Deventer geactualiseerd. De maatgevende waterstanden worden vanaf Cortenoever tot Deventer maximaal 0,7 cm hoger, en bij Veessen-Wapenveld 0,8 cm lager. De waterstanden blijven binnen de norm van het voorkeursalternatief uit de PKB Ruimte voor de Rivier.

Overall gezien blijkt uit de pakkettoets dat de gewijzigde waterstanden op of onder de lijn van de PKB Ruimte voor de Rivier blijven, ondanks lichte stijging van de waterstanden op enkele riviertakken.

Ruimtelijke kwaliteit

Een onafhankelijk kwaliteitsteam (het zogeheten Q-team, dat opereert onder auspiciën van de Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving) geeft adviezen aan het programmabureau Ruimte voor de Rivier over de ruimtelijke kwaliteit bij de projecten.

In de verslagperiode hebben twee veldbezoeken van het Q-team plaatsgevonden ten behoeve van de oplevering van de doelstelling ruimtelijke kwaliteit: voor de Zomerbedverlaging (onderdeel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta) en voor de dijkverlegging Westenholtte en de uiterwaardvergraving Scheller- en Oldeneler

---

Buitenwaarden bij Zwolle. Van de tot nu toe uitgevoerde opleverbezoeken constateert het Q-team dat het werk bij alle projecten goed of met voldoende kwaliteit is uitgevoerd. Ieder project kenmerkt zich door maatwerkinvulling passend bij het desbetreffend gebied en type maatregel.

2.2. Randvoorwaardelijke projecten

NURG-programma

Er bestaat inhoudelijke samenhang tussen het NURG-programma en Ruimte voor de Rivier. De Nadere Uitwerking Rivierengebied (NURG) is een programma waarin circa 6.700 hectare nieuwe natuur en veiligheid (centimeters waterstanddaling) in het rivierengebied wordt gerealiseerd.

Het Rijk is verantwoordelijk voor tijdige uitvoering van de NURG-projecten met een PKB-waterveiligheidsdoelstelling. Onder verantwoordelijkheid van het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Infrastructuur en Milieu worden de zeven NURG-maatregelen gerealiseerd die gerelateerd zijn aan de PKB-doelstelling: ze zijn geen onderdeel van het PKB-basispakket (met uitzondering van de maatregel Millingerwaard), maar zijn wel noodzakelijk voor het realiseren van de in de PKB opgenomen waterveiligheids-doelstelling. Uitgangspunt voor de PKB Ruimte voor de Rivier is dat zeven NURG-maatregelen vóór eind 2015 zijn uitgevoerd. Zoals in eerdere voortgangsrapportages gemeld, is dit niet voor alle NURG-maatregelen gelukt.

De voortgang van de NURG-maatregelen is aan het eind van deze verslagperiode:

- Vier maatregelen en enkele deelmaatregelen zijn gereed en hebben aantoonbaar bijgedragen aan de doelstelling waterveiligheid van de PKB:
  - Uiterwaardvergraving Renkumse Benedenwaard, Wageninger benedenwaard en veerstoep Lexkesveer
  - Uiterwaardvergraving Bemmelse waarden
  - Natuurontwikkelingsproject Noordwaard
  - Welsumer en Fortmonderwaarden (nieuw ten opzichte van VGR28)
  - Enkele deelprojecten van de uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden.
- De overige maatregelen behalen de doelstelling waterveiligheid op een later moment:
  - Uiterwaardvergraving Millingerwaard
  - Uiterwaardvergraving Afferdensch- en Deestsche waarden
  - Enkele deelprojecten van Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden, waaronder Kribverlaging Pannerdensch Kanaal als alternatief voor Oevergeul Bovenrijn.

Bijlage 1 toont de stand van zaken van de maatregelen per 31 december 2016.

Inhaalslag Stroomlijn

Het riviersysteem in termen van hoogwaterstanden moet in overeenstemming zijn met de uitgangspunten van de PKB Ruimte voor de Rivier en het project Maaswerken. Onder de naam 'Stroomlijn' wordt de spontaan opgekomen vegetatie in de uiterwaarden aangepakt. Deze inhaalslag is een eenmalige activiteit om de verruwing in het rivierbed van alle grote rivieren terug te dringen en in overeenstemming te brengen met de geldende waterveiligheidsnormen, als nul-situatie voor de PKB. Het uitvoeren van Stroomlijn is, in samenhang met de Ruimte voor de Rivier-projecten en de NURG-maatregelen, nodig voor het bereiken van de waterveiligheidsdoelstelling.

De Inhaalslag Stroomlijn zoals deze nu in uitvoering is betreft gebieden die niet in eigendom van het Rijk zijn. Haar opgave is om tussen 50%-70% van de ruwe vegetatie binnen de stroombaan te verwijderen voor eind 2016.

Eind 2016 is 64% van de ruwe vegetatie verwijderd, waarmee de minimale veiligheidsopgave bereikt is. Langs de Nederrijn/Lek, Waal en bedijkte Maas is

---

Stroomlijn gereed met het verwijderen van vegetatie. Langs de IJssel en de Maas in Limburg is nog een aantal hectares te gaan. Deze resterende hectares worden zo spoedig mogelijk verwijderd, naar verwachting in het eerste kwartaal van 2017. De planning hangt af van de begaanbaarheid van de uiterwaarden.

In 2017 wordt het werk afgerond. Maatregelen worden uitgevoerd die het toekomstig beheer van de uiterwaarden vereenvoudigen.

2.3. Communicatie en kennisdeling

2016 was het tweede oogstjaar voor Ruimte voor de Rivier: een blauwe loper is letterlijk en figuurlijk uitgerold voor het vieren van de projectmijlpalen. Het programma benut naast de mijlpalen ook diverse evenementen, bijeenkomst en excursies om Nederlanders meer waterbewust te maken. We leven in een delta en Nederland is nooit klaar met het werken aan waterveiligheid. Verschillende projecten en programma's worden hiertoe (nu en in de toekomst) uitgevoerd. Ruimte voor de Rivier draagt bij aan een samenhangende boodschap vanuit de landelijke waterbewustzijns campagne Ons Water, en daarmee aan communiceren als één overheid. Ook wordt de communicatie vanuit Ruimte voor de Rivier afgestemd op dat van de andere grote projecten als Maaswerken en het Hoogwaterbeschermingsprogramma.

Communicatie met de omgeving

Door rondleidingen en open dagen te organiseren, krijgen bewoners en geïnteresseerden de kans om het werk ook van dichtbij te zien. In de afgelopen periode is naast de reguliere excursies ook een aantal grotere publieksdagen georganiseerd samen met waterschappen, provincies en gemeenten. In september werd bijvoorbeeld voor de laatste keer een excursie door het projectgebied van Munnikenland gehouden voor geïnteresseerden. Daarnaast heeft de jubileumeditie van de jaarlijkse Droge VoetenRun bij de Vreugderijkerwaard (Zwolse maatregelen) plaatsgevonden met een record van 700 deelnemers. WaterbouwdagOntpoldering Noordwaard, Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld en Ruimte voor de Rivier IJsseldelta hebben rondleidingen georganiseerd tijdens de jaarlijkse Week van Ons Water en excursies verzorgd in het kader van het Wereld Water College. Op de Waterbouwdag, ten slotte, is project Ruimte voor de Rivier IJsseldelta toegelicht aan aanwezigen.

Berichtgeving over het programma

In de tweede helft van 2016 zijn er veel publicaties geweest in regionale en landelijke media rondom de viering van projectmijlpalen: de oplevering van de twee Zwolse maatregelen. Daarnaast werd de ondertekening van de Bestuursovereenkomst (MIRT-project) IJsseldelta Fase 2 opgetekend door Telegraaf, Reformatorisch Dagblad, Stentor en RTV Oost.

Het NRC Handelsblad schreef een omvangrijk artikel over de natuurvorming in Nederland de afgelopen jaren, mede als gevolg van Ruimte voor de Rivier. Verder is er in de verslagperiode in de media aandacht geweest voor het programma en de projecten in o.a. De Gelderlander, De Stentor, RTV Oost, Vroege Vogels en het vakblad Land + Water. Het testen van de inlaat bij Veessen-Wapenveld trok de aandacht van Cobouw en Stentor. In het Blauwe Kamer Jaarboek 2016 'Landschapsarchitectuur en Stedenbouw' wordt Dijkteruglegging Lent als voorbeeld gebruikt. Dit project wordt ook als voorbeeld gebruikt in Toets (vakblad over effectrapportage).

In de verslagperiode is een groep Argentijnse journalisten rondgeleid in de Noordwaard. Dit bezoek heeft geleid tot twee artikelen in *La Nacion* en *Cronista*. Ook is er in september een Taiwanese televisieploeg op bezoek geweest in Munnikenland. De documentaire verschijnt in 2018 op de Taiwanese televisie.

(Internationale) bezoeken

Het Netherlands Water Partnership heeft in nauwe samenwerking met de Worldbank Water Global Practice, het Ministerie van Buitenlandse Zaken en andere partners een studietour voor stafleden van de Wereldbank en voor delegaties uit Brazilië, Colombia, Tanzania, Ethiopië, Niger, Irak en China georganiseerd (o.a. bezoek aan Dijkteruglegging Lent). Dit project is ook bezocht door delegaties uit de Verenigde Staten en Mozambique, evenals door bijvoorbeeld de DG Beijing Water Authority.

Kennisdelingsactiviteiten

De voortgang van het programma Ruimte voor de Rivier, maakt dat er inmiddels de nodige ervaring is opgedaan op het gebied van programma-management en waterveiligheid. Binnen Rijkswaterstaat worden deze ervaringen gedeeld met andere waterprogramma's, zodat kennis, gehanteerde aanpak en geleerde lessen binnen de organisatie behouden blijven.

Voorbeelden van kennisdeling met diverse publieksdoelgroepen in de verslagperiode zijn het uitgeven van de laatste longread (#8) van Ruimte voor de Rivier, een nieuwe uitgave van Droppie Water met als thema Klimaatverandering en een uitgave in samenwerking met de NS getiteld 'Waterwandelen'.

Ook deelde het programma kennis tijdens de jaarlijkse Netwerkdag Water, tijdens een bijeenkomst van de Vereniging van Waterbouwers en op het jaarlijkse congres van de Academie voor Overheidscommunicatie. Vakmatige kennis (onder andere op het vlak van grond, vastgoed en archeologie) opgedaan tijdens het programma is op diverse symposia gedeeld.

Bijlage 2 geeft een overzicht van de communicatie met het parlement inzake Ruimte voor de Rivier.

---

3. De scope van het programma

Als er wijzigingen ontstaan in de scope van het programma, maakt de voortgangsrapportage daar melding van. Er is sprake van een scopewijziging als het beoogde projectresultaat is veranderd ten opzichte van het projectresultaat zoals dat in de PKB is vastgelegd of als er wijzigingen in de bijbehorende randvoorwaarden van tijd en geld optreden.

Het vertrekpunt voor de scope van het programma is de PKB deel 4 Ruimte voor de Rivier, die op 26 januari 2007 in werking is getreden.

In tabel 3.1 is een aanpassing op de financiering van een eerdere scopewijziging opgenomen waardoor het budget daalt ten opzichte van VGR28 met € 25,4 miljoen. (saldering van de bijdrage van regio aan de maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta Zomerbedverlaging en Reevediep. Dit betreft reeds uitgevoerd werk en vastgoedaankopen door de provincie Overijssel. Dit is een 'in natura bijdrage'). Dit wordt nader toegelicht onder paragraaf 6.1.

Het financiële saldo van de scopewijzigingen tot en met de verslagperiode is € 64,8 miljoen.

Tabel 3.1 Overzicht van scopemutaties Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Scopemutaties - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Scopewijzigingen	Bedrag	VGR
Dijkverbetering Steurgat opnemen in ontpoldering Noordwaard	€ 2,0	12
Wijziging waterstanddalend effect bij de SNIP3-beslissing van de Ontpoldering Overdiepsche Polder met 3 cm minder	€ -	13
Niet uitvoeren van de Dijkverbetering Nederrijn/ Geldersche Vallei	€ -2,1	14
Niet uitvoeren van de Kadeverlaging Biesbosch	€ -1,5	15
Uitbreiding plangebied met Oosterhoutse Waarden bij dijkeruglegging Lent (gefinancierd uit Kaderrichtlijn Water-budget)	€ 5,0	16
Niet uitvoeren van de Dijkverbetering Lek/Lopiker- en Krimpenerwaard	€ -9,0	16
Niet uitvoeren van de Obstakelverwijdering Suikerdam en Polderkade naar de Zandberg	€ -8,8	18
Niet uitvoeren van de Kribverlaging Waalbochten	€ -15,0	18
Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard wordt niet uitgevoerd tussen rivierkilometer 870 en 872, maar tussen rivierkilometer 867,5 en 868,5	€ -	18
Kribverlaging op traject Tiel-Rossum wordt vervangen door een langsdam	€ -	19
Inconsistentie in PKB-referentieontwerp aangaande Kribverlagingen Beneden-Waal en Fort St. Andries	€ 2,9	19
Verlegging van westelijke projectgrens bij Dijkverbetering Amer/Donge	€ 0,9	19
Korte ingesloten tussenvakjes in scope opnemen van dijkringen 43 en 24 en het grootste deel uit dijkkring 16 halen	€ -18,9	19
Bypass wordt onderdeel van Ruimte voor de Rivier IJsseldelta. Financiering vanuit:		
- Rijk begrotingsartikel 1 Deltafonds bypass Kampen: € 55 miljoen	€ 77,4	21
- Nota Ruimte bij provincie Overijssel: € 22,4 miljoen		
Bijdrage regio aan maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta. Financiering vanuit:		
- Provincie Overijssel en gemeente Kampen	€ 95,6	22
1 ^e Aanpassing financiering scopewijzigingen VGR21 & VGR22 (Saldering bijdrage Provincie Overijssel aan maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta)	€ -35,0	23
Correctie op Rijk begrotingsartikel 11 bypass - dekking uit vrije ruimte	€ -3,3	26
2 ^e Aanpassing financiering scopewijzigingen VGR21 & VGR22 (Saldering bijdrage Provincie Overijssel aan maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta)	€ -25,4	29
Totaal scopewijzigingen	€ 64,8	

---

4. Planning en voortgang van het programma

4.1. Mijlpalen

De mijlpalen van het programma hangen nauw samen met de belangrijkste mijlpalen die het ministerie van Infrastructuur en Milieu onderscheidt in de Spelregels voor Natte Infrastructuurprojecten (SNIP). In de planstudie worden in de projecten de zogenaamde SNIP-fasen doorlopen: de variantkeuze (SNIP2A) en de projectbeslissing (SNIP3). De projectbeslissing markeert het einde van de planstudiefase en het begin van de realisatiefase. Volgend op de projectbeslissing neemt het bevoegde bestuursorgaan een publiekrechtelijk projectbesluit tot het treffen van de maatregel. In de realisatiefase worden op projectniveau de mijlpalen 'start marktbenadering' (SNIP5), 'gunning', 'waterveiligheid' en 'oplevering' gehanteerd. De opleveringsbeslissing SNIP6 wordt programma-breed genomen, als administratieve afronding van het programma.

Gegeven de fase waarin het programma zich bevindt, zijn voornamelijk nog de mijlpalen 'waterveiligheid' en 'oplevering' van belang, evenals de SNIP6-beslissing (waarover programma-breed gerapporteerd wordt).

In dit hoofdstuk wordt de voortgang van het programma en van de specifieke maatregelen toegelicht.

4.2. Voortgang

In tabel 4.1 is de voortgang van de maatregelen opgenomen.

4.2.1 Voortgang verslagperiode

A. Mijlpalen planstudiefase

In de verslagperiode is voor de maatregel Huissensche Waarden de projectbeslissing (SNIP3) genomen. Hiermee hebben alle maatregelen de planstudiefase doorlopen.

B. Mijlpalen realisatiefase

Ruimtelijke plannen

In de verslagperiode zijn geen ruimtelijke plannen vastgesteld of onherroepelijk geworden. Voor 99% van het PKB-budget zijn de ruimtelijke plannen vastgesteld en onherroepelijk. Enkel het project Huissensche Waarden resteert nog.

Uitvoeringsbeslissingen

In de verslagperiode is de mijlpaal Start Marktbenadering (SNIP5) genomen voor Huissensche Waarden. Daarmee is voor 100% van het PKB-budget de marktbenadering gestart (VGR28: 99%).

Er hebben geen gunningen plaatsgevonden in de verslagperiode. Voor 99% van het PKB-budget is het werk gegund (net als in VGR28).

Waterveiligheidsdoelstelling

De realisatie van de waterveiligheidsdoelstelling bij de Ruimte voor de Riviermaatregelen loopt daarmee vanaf 2013 tot 2022, met een piek in 2015 en 2016. Het programma is gestart in 2006. In deze doorlooptijd worden ingrijpende en complexe maatregelen in het riviereengebied gerealiseerd. Hierbij staat zorgvuldigheid voorop. De realisatie van het programma is momenteel ver gevorderd. In de verslagperiode is bij vier maatregelen en bij een deelmaatregel de mijlpaal Waterveiligheid behaald:

- Dijkverbetering Nederrijn/Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden (DR 43)
- Dijkverbetering Lek/Betuwe/Culemborgerwaarden (DR 43)
- Uiterwaardvergraving Scheller en Oldeneler Buitenwaarden
- Dijkverlegging Westenholte

-
- Het gedeelte Zomerbedverlaging van Ruimte voor de Rivier IJsseldelta.

Aan het eind van deze verslagperiode is de voortgang van de Ruimte voor de Rivier-maatregelen als volgt:

- Bij 30 maatregelen is de mijlpaal Waterveiligheid behaald (dit is inclusief de twee dijkverbeteringen onder regie van het Hoogwaterbeschermingsprogramma). Dit is er een minder dan in VGR28 verwacht, het betreft Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld die niet in 2016 maar begin 2017 de waterveiligheidsdoelstelling zal halen;
- Drie maatregelen bereiken naar verwachting in 2017 de mijlpaal Waterveiligheid;
- Van één maatregel wordt verwacht dat de mijlpaal Waterveiligheid in 2022 wordt bereikt (dit is de realisatie van het Reevediep behorende bij het project Ruimte voor de Rivier IJsseldelta).

Ultimo 2016 heeft 87% van het PKB-budget deze mijlpaal behaald.

Tabel 4.1 Voortgang Maatregelen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Voortgang Maatregelen - Ruimte voor de Rivier (statusoverzicht)		SNIP 2a	SNIP 3	Start Markt benadering	Ontwerpplan ter inzage	Vaastelling Plan	Plan is ontheroepelijk	Gunning	Waterveiligheid
M01	Obstakelverwijdering Suikerdam en polderkade naar de Zandberg								Vervallen
M02	Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard	✓	3)	✓	✓	✓	✓	✓	2017
M03	Dijkteruglegging Lent	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M04	Kribverlaging Waalbochten								Vervallen
M05	Kribverlaging Midden-Waal	✓	✓	✓	nvt	nvt	nvt	✓	2013
M06	Kribverlaging Waal - Fort St. Andries	✓	✓	✓	nvt	nvt	✓	✓	
M07	Kribverlaging Beneden Waal	✓	✓	✓	nvt	nvt	✓	✓	2015
M08	Uiterwaardvergraving Brakelse benedenwaarden en dijkverlegging Munnikenland	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M09	Uiterwaardvergraving Avelingen	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2013
M10	Ontpoldering Noordwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M11	Rivierverruiming Overdiepe Polder	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M12	Kadeverlaging Biesbosch								Vervallen
M13	Dijkverbetering Amer / Donge	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014
M14	Dijkverbetering Steurgat/Land v Altena	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M15	Dijkverbetering Bergsche Maas / Land van Altena	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M16	Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015 4)
M17	Dijkverbetering Oude Maas / Voome Putten	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015 4)
	Kadeverlaging Zuiderklip	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2008
M18	Waterberging op het Volkerak - Zoommeer	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015 5)
M19	Uiterwaardvergraving Huissensche Waarden	nvt	✓	✓					2017
M20	Uiterwaardvergraving Meinerswijk	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014
M21	Uiterwaardvergraving Doorwerthsche Waarden	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013
M22	Uiterwaardvergraving Middelwaard	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013
M23	Uiterwaardvergraving De Tollewaard	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013
M24	Obstakelverwijdering Machinistenschool Elst	✓	3)	✓	✓	✓	✓	✓	2014
M25	Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuweiland Hagestein, Hagesteinse Uiterwaard en Heerenwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M26	Dijkverbetering Nedemrjn/Geldersche Vallei								Vervallen
M27	Dijkverbetering Nedemrjn/Betuwe/Tieler- en Cuiemborgerwaarden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016
M28	Dijkverbetering Nedemrjn/Amhemse en Velpsebroek (DR 47)	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2013
M29	Dijkverbetering Lek/Betuwe/Tieler- en Cuiemborgerwaarden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016
M30	Dijkverbetering Lek/Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M31	Dijkverbetering Lek/Lopiker- en Krimpenerwaard								Vervallen
M32	Dijkverlegging Cortenoever	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2018 1)
M33	Dijkverlegging Voorsterklei	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M34	Uiterwaardvergraving Botwerkplas, Worp en Ossenwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015
M35	Uiterwaardvergraving Keizers-, Stobben- en Olsterwaarden	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014
M36	Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2017
M37	Uiterwaardvergraving Scheller en Oldemeier Buitenwaarden	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2017 1)
M38	Dijkverlegging Westenholte	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016 1)
M39.1	Ruimte voor de Rivier IJsseldelta - gedeelte Zomerbedverlaging	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016 1)
M39.2	Ruimte voor de Rivier IJsseldelta - gedeelte Reevediep	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2022 6)
	Dijkverlegging Hondsbroeksche Pleij	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2011

✓ = maatregel is vervallen

✓ = maatregel is gereed, maar valt buiten scope PKB

✓ = maatregel is gereed

- 1) De werkzaamheden t.b.v. waterveiligheid zijn afgerond, de hydraulische toets ter bevestiging van de aerealiseerde waterveiligheid volgt nog. Bij dijkverbeteringen is een variantenkeuze / SNIP 2a niet aan de orde, omdat er geen sprake is van varianten.
- 2) Door te kiezen voor vervoegde marktbenadering is bij SNIP 2a beslissing door toenmalige staatssecretaris gelijk de investeringsbeslissing genomen en is de markt ingeschakeld om het voorkeursalternatief uit te werken tot een definitief plan en dit plan uit te voeren.
- 4) Uitvoering binnen Hoogwaterbeschermingsprogramma 2 (HWBP-2) onder regie van Ruimte van de Rivier.
- 5) De Mijlpaal Waterveiligheid is behaald, mede door inzet van tijdelijke maatregelen.
- 6) Zomerbedverlaging Beneden-IJssel en Reevediep (bypass Kampen) vormen samen maatregel IJsseldelta. Rapportage over realisatie veiligheid geschiedt separaat.

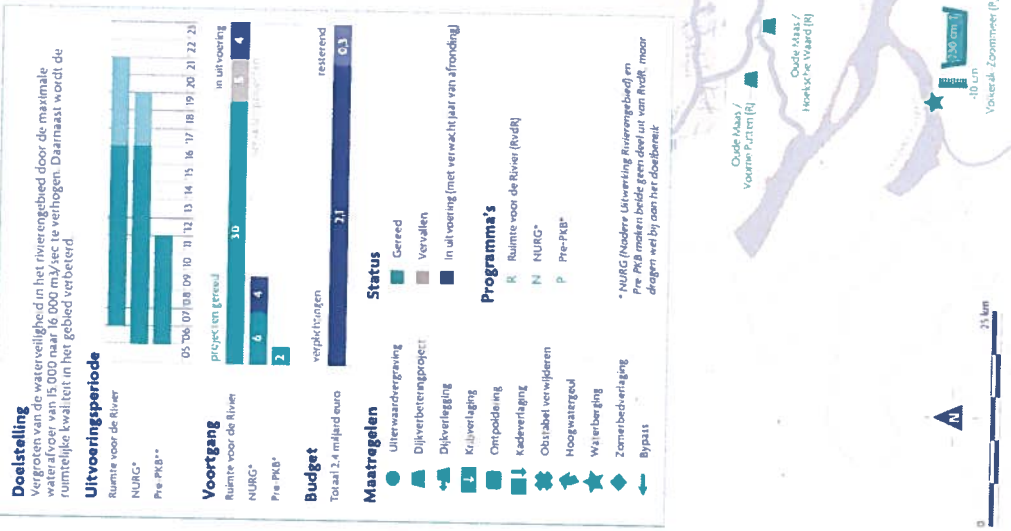

Figuur 4.1: Infographic

Ruimte voor de Rivier

Stand van zaken per 31 december 2016 (VGR29)

Aantal projecten **39 + 10 + 2**

Doelstelling
Vergroten van de waterveiligheid in het riviergebied door de maximale waterafvoer van 16.000 m³/sec te verhogen. Daarnaast wordt de ruimtelijke kwaliteit in het gebied verbeterd.

Uitvoeringsperiode
Ruimte voor de Rivier
NURG*
Pre-PGR**

Voortgang
Ruimte voor de Rivier
NURG*
Pre-PGR*

Budget
Totaal 2,4 miljard euro
verplichtingen 2,1
resterend 0,3

Maatregelen

- Uiterwaardregening
- Dijkverbeteringsproject
- Dijkverlegging
- Krijnverligting
- Ontpoldering
- Kadeverligging
- Obstakel verwijderen
- Hoogwatergoot
- Waterberging
- Zaai- en oeververbod
- Bypass

Status

- Gereed
- Vervallen
- In uitvoering (met verwacht jaart van afronding)

Programma's

- R Ruimte voor de Rivier (RvdR)
- N NURG*
- P Pre-PGR*

* NURG (Moderne Uitwissing Riviervoorziening) en Pre-PGR moeten beide geen deel uit van RvdR, maar dragen wel bij aan het doelbereik.

hier werken we aan ons water

29° Voortgangsrapportage Ruimte voor de Rivier

4.2.3. Programmabrede thema's

Waar voorheen de primaire focus van het programma lag op tijdige realisatie van de waterveiligheidsdoelstelling, daar stuurt het programma nu vooral op een beheerste en spoedige afronding van de projecten. Dit uit zich ook in ander type tijdrisico's die de toprisico's van het programma representeren (zie ook paragraaf 5.1).

Vastgoed

In de verslagperiode zijn alle benodigde verwervingen voor Ruimte voor de Rivier gereed gekomen. Daarmee is de vastgoedopgave van in totaal circa 600 verwervingen gerealiseerd.

Afwikkeling van de vastgoedportefeuille loopt nog door in 2017 met overdrachten van eigendommen die niet meer benodigd zijn voor het werk of voor beheerdoelen.

Beheer & onderhoud

In deze fase van het programma blijft overdracht naar de beheerders één van de speerpunten. In de verslagperiode is financiële compensatie voor een zestal gemeenten – die door het programma werden geconfronteerd met een groter en/of kostbaarder te beheren areaal – gerealiseerd.

Daarnaast is het onderhoud van diverse projecten daadwerkelijk overgedragen aan de eindbeheerders.

4.2.4. Belangrijkste ontwikkelingen op maatregelniveau

M02 Extra uiterwaardvergraving Millingerwaard – Staatsbosbeheer

De sloop- en saneringswerkzaamheden vorderen gestaag. In de verslagperiode is de overlaat gerealiseerd, evenals de geul behoudens het afronden van de saneringsopgave, het afgraven van de dam en de overslagvoorziening. Realisatie van de waterveiligheidsdoelstelling is voorzien voor de tweede helft van 2017.

M03 Dijkteruglegging Lent – gemeente Nijmegen

De projectdoelstellingen zijn inmiddels gerealiseerd. Vooral nog kan echter niet tot finale kwijting van de gemeente Nijmegen worden overgegaan. De reden hiervoor is discussie tussen de gemeente Nijmegen en het Rijk over de financiële afwikkeling van het project. Voor die financiële afwikkeling is in april 2002 een overeenkomst gesloten tussen de gemeente Nijmegen en het Rijk. Op basis van die overeenkomst heeft het Rijk in september 2005 een eenmalige vergoeding van €48,5 miljoen betaald aan Nijmegen. Hiermee is aan Nijmegen alle schade vergoed die voortvloeit uit de realisatie van het project, met uitzondering van een beperkt aantal posten die destijds concreet zijn benoemd.

De gemeente Nijmegen is echter van oordeel dat zij aanspraak kan maken op een omvangrijkere schadevergoeding, waaronder het in 2005 ongegrond geachte deel van hun toenmalige vordering. Het Rijk heeft aangegeven dat de aanspraak van de gemeente Nijmegen beperkt is tot schade veroorzaakt door wijziging van de plannen, doorgevoerd na de betaling in 2005, en bepaalde andere posten. De gemeente Nijmegen is voornamelijk van oordeel dat haar aanspraak groter zou zijn. De contacten tussen Rijkswaterstaat en Nijmegen hierover hebben nog niet geleid tot overeenstemming en een definitieve afwikkeling.

M04-M07 Kribverlagingen Waal (3 fasen) – Rijkswaterstaat

Er is nog een aantal lopende discussies tussen realisator en opdrachtnemer over de contractuele en financiële afhandeling van restpunten. Deze moeten opgelost zijn alvorens mijlpaal Finale Kwijting te kunnen nemen. Deze mijlpaal is voorzien voor komende verslagperiode.

M08 Uiterwaardvergraving Brakelse Benedenwaarden en Dijkverlegging Munnikenland – Waterschap Rivierenland

In de verslagperiode heeft hydraulische toetsing bevestigd dat de beoogde waterstandsdaling daadwerkelijk gerealiseerd is.

In VGR25 is melding gemaakt dat de opdrachtnemer onverwacht te maken kreeg met tegenvallende grondkwaliteit. Uit onafhankelijk onderzoek is geconcludeerd dat de financiële consequenties voor rekening van opdrachtgever waren. In de verslagperiode zijn de financiële consequenties hiervan afgehandeld (zie ook hoofdstuk 5 – risicoprofiel grond).

In tegenstelling tot hetgeen in VGR28 verwacht werd, is de mijlpaal Oplevering niet genomen in de verslagperiode. Dit wordt onder andere veroorzaakt door het op verzoek van de wegbeheerder moeten aanpassen van de openbare weg in het belang van de verkeersveiligheid, aangezien de specifieke weg vrij oversteekbaar is voor paarden en runderen die worden ingezet bij het begrazingsbeheer. De uitvoering van de benodigde maatregelen is gepland voor het eerste kwartaal van 2017. Daarna kan de mijlpaal Oplevering worden genomen.

M09 Uiterwaardvergraving Avelingen – gemeente Gorinchem

Op 28 november 2016 is de mijlpaal Oplevering genomen, de mijlpaal Finale Kwijting is gepland voor de volgende verslagperiode. Door de gemeente en Rijkswaterstaat zijn nog geen afspraken gemaakt over de verantwoordelijkheidsverdeling over het beheer en onderhoud van de nieuwe geul, dit is in het kader van het programma Ruimte voor de Rivier (waterveiligheidsdoelstelling) ook geen eis.

M10 Ontpoldering Noordwaard - Rijkswaterstaat

In de verslagperiode is gewerkt aan het wegwerken van de openstaande restpunten na de mijlpaal Oplevering. Enkele restpunten hebben een langere doorlooptijd dan voorzien, waardoor mijlpaal Finale Kwijting doorgeschoven is naar komende verslagperiode.

M11 Rivierverruiming Overdiepse Polder – Waterschap Brabantse Delta

Na hydraulische toetsing is gebleken dat de gerapporteerde en beoogde waterstanddaling daadwerkelijk gerealiseerd is. Daarnaast is het gerealiseerde areaal overgedragen aan de beheerders.

Dit was mede input voor het kunnen nemen van mijlpaal Oplevering op 26 september 2016. Onderdeel hiervan is ook de bevestiging dat de doelstelling ruimtelijke kwaliteit is gerealiseerd.

In de verslagperiode is gewerkt aan het afronden van de laatste restpunten, waarna de afronding van het project (mijlpaal Finale Kwijting) voorzien is voor komende periode.

M13 Dijkverbetering Amer/Donge – Waterschap Brabantse Delta

Deze maatregel is gereed.

M14-15 Dijkverbetering Steurgat/ Land van Altena en Dijkverbetering Bergsche Maas/ Land van Altena – Waterschap Rivierenland

In VGR 25 is reeds bericht over het faillissement van een van de twee opdrachtnemers. Als gevolg hiervan heeft de andere opdrachtnemer moeite om alle benodigde administratieve gegevens op te leveren. De revisiegegevens die benodigd zijn voor overdracht aan de beheerder, zijn nagenoeg gereed. Pas als de overdracht in een beheerdersverklaring is bevestigd, kan worden overgegaan tot mijlpaal Oplevering in de komende verslagperiode. Tevens is in de verslagperiode discussie ontstaan over de aantoonbaarheid van door opdrachtnemer te verrekenen hoeveelheden klei aangezien ten gevolge van het faillissement informatie over de nul-situatie verloren is gegaan. Pas als dit is opgelost, kan worden overgegaan tot mijlpaal Finale Kwijting.

M16-17 Dijkverbeteringen Oude Maas / Hoeksche Waard en Voorne Putten – HWBP2 / Waterschap Hollandse Delta

Deze beide dijkverbeteringsmaatregelen zijn, vanwege de overlap met het Hoogwaterbeschermingsprogramma, onder regie van Ruimte voor de Rivier, binnen het Hoogwaterbeschermingsprogramma uitgevoerd. Dit is in lijn met het besluit

---

van de Staatssecretaris op 8 juni 2009 hierover (kenmerk VenW/DGW-2009/616)). Komende verslagperiode worden voor beide maatregelen de mijlpalen Oplevering en Finale Kwijting genomen.

M18 Berging op het Volkerak-Zoommeer – diverse waterschappen / Rijkswaterstaat

De realisatie van de maatregel Berging op het Volkerak-Zoommeer is in handen van vier organisaties: Waterschap Scheldestromen, Waterschap Hollandse Delta, Waterschap Brabantse Delta en Rijkswaterstaat. Eind 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid gerealiseerd.

Daarnaast wordt een regionale wateroverlastopgave ten gevolge van de waterberging gerealiseerd, te weten de onderdelen Regionale Keringen en Wateroverlast door het waterschap Brabantse Delta.

Bij het deelproject Primaire Keringen (*Waterschap Brabantse Delta*) is op 11 juli 2016 de mijlpaal Oplevering genomen. Finale Kwijting staat gepland in komende verslagperiode.

De opgave van deel-realisator *Waterschap Hollandse Delta* is in de verslagperiode afgerond. Mijlpaal Oplevering is genomen op 5 december 2016, waarna Finale Kwijting naar verwachting komende verslagperiode plaatsvindt.

De opgave van deel-realisator *Waterschap Scheldestromen* heeft beperkte vertraging in de uitvoering opgelopen, waardoor naar verwachting pas komende verslagperiode de mijlpaal Oplevering genomen kan worden.

In de tussentijd zijn tijdelijke maatregelen beschikbaar om de waterveiligheid te borgen, mocht de berging op het Volkerak-Zoommeer ingezet worden.

M19 Huissensche Waarden (Kadeverlaging Scherpekamp) – Rijkswaterstaat

Op 12 oktober 2016 is het SNIP3-besluit genomen, waarna op 22 december 2016 het SNIP5-besluit (start marktbenadering) van de maatregel is genomen. Het ontwerp voldoet aan de beoogde centimeters waterstanddaling en is daarmee een geschikt alternatief gebleken voor het initiële private initiatief Huissensche Waarden. In de verslagperiode is tevens overeenstemming bereikt met alle grondeigenaren om de maatregel te kunnen realiseren.

Realisatie waterveiligheid staat gepland in 2017.

M20 Uiterwaardvergraving Meinerswijk - Rijkswaterstaat

In de verslagperiode is mijlpaal Finale kwijting genomen waarmee het project volledig gereed is.

M21-24 Uiterwaardvergravingen Doorwerthsche Waarden, Middelwaard, De Tollewaard en Obstakelverwijdering machinistenschool Elst – Rijkswaterstaat

Deze maatregelen zijn gereed.

M25 Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuweiland Hagestein, Hagesteinse uiterwaard en Heerenwaard (Ruimte voor de Lek) – Rijkswaterstaat

In tegenstelling tot de verwachting is de mijlpaal Finale Kwijting in de verslagperiode niet genomen. Oorzaak hiervan is dat er nog een wijziging op het provinciale inpassingsplan doorgevoerd moet worden. De mijlpaal Finale Kwijting is gepland voor de volgende verslagperiode.

M28 Dijkverbetering Nederrijn/Arnhemse en Velpsebroek (dijkkring 47) – Waterschap Rijn en IJssel

Deze maatregel is gereed.

M27, 29 Dijkverbetering Nederrijn/Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden, Dijkverbetering Lek/Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden (dijkkring 43) – Waterschap Rivierenland

Dijkkring 43 tot Schoonhoven

De financiële afwikkeling van de claim van opdrachtnemer waarin hij stelt zwaardere (damwand)constructies te moeten gebruiken dan ten tijde van de inschrijving verwacht werd (zie ook VGR27), is nog gaande en volgt naar verwachting komende verslagperiode.

Als gevolg hiervan kwam er spanning op de uitvoeringsplanning te staan. Door forse inzet van opdrachtnemer en realisator is de waterveiligheidsdoelstelling desondanks toch voor eind 2016 gerealiseerd, te weten op 21 december 2016. Komende verslagperiode zullen afrondende werkzaamheden uitgevoerd worden, waarna oplevering naar verwachting in de tweede helft van 2017 plaatsvindt.

Dijkverbetering Arnhem-Malburgen

Deze deelmaatregel is gereed.

M30 Dijkverbetering Lek/Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden – Waterschap Rivierenland

Mijlpaal Oplevering voor het traject Schoonhovenseveer – Langerak (een van de maatregelen onder deze PKB-maatregel) is op 12 september 2016 genomen. Hetzelfde geldt voor mijlpaal Finale Kwijting voor project Lekdijk Vianen, welke 22 november 2016 gerealiseerd is.

Het resterende deel van deze maatregel (traject Hagestein – Fort Everdingen), gaat mee in de mijlpalen Oplevering en Finale Kwijting van maatregelnummers 27 en 29.

M32-33 Dijkverleggingen Cortenoever en Voorsterklei (bij Zutphen) – Waterschap Vallei en Veluwe

VGR28 meldde dat de opdrachtnemer bij zijn werkzaamheden is afgeweken van de contractuele eisen, de vergunningsvoorwaarden en dat deze zonder toestemming van de eigenaren hebben plaatsgevonden: bij het vergraven van het meestromend gebied is plaatselijk dieper ontgraven dan op grond van de vergunning was toegestaan. In de verslagperiode heeft de opdrachtnemer de werkzaamheden om dit zgn. 'omputten' te herstellen, afgerond.

In november is uitspraak gekomen op de (in VGR28 benoemde) cassatiezaak, waarna ook de laatst benodigde percelen verworven zijn. Op deze percelen moeten nog enkele sloopwerkzaamheden uitgevoerd worden, deze staan gepland in komende verslagperiode.

Hydraulische toetsing bevestigde de bereikte waterstanddaling bij Dijkverlegging Voorsterklei. Bij Dijkverlegging Cortenoever is in de verslagperiode nog geen uitsluitel gekregen over de hydraulische som. In afwachting hiervan, is de mijlpaal oplevering uitgesteld tot de komende verslagperiode. Vooruitlopend daarop is gebleken dat de doelstelling ruimtelijke kwaliteit voor beide maatregelen gerealiseerd is.

M34-35 Uiterwaardvergravingen Bolwerksplas, Worp en Ossenwaard en Keizers- en Stobbenwaarden en Olsterwaarden (bij Deventer) – Waterschap Groot Salland

In de verslagperiode is door realisator gewerkt aan het oplossen van restpunten, zodat komende verslagperiode de mijlpaal Finale Kwijting genomen kan worden.

M36 Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld – Waterschap Vallei en Veluwe

In de verslagperiode is het inzetprotocol van de maatregel vastgesteld. Daarnaast is volop in het gehele projectgebied gewerkt aan het realiseren van nieuwe dijken, het bouwen van een nieuw gemaal en het aanleggen van wegen en kunstwerken. Zo is ook de innovatieve inlaat gerealiseerd en positief getest. De bestaande IJsseldijk is echter nog niet volledig afgegraven, waardoor de opdrachtnemer niet

---

zijn contractuele verplichting na heeft kunnen komen om uiterlijk eind 2016 de waterveiligheidsdoelstelling te bereiken. Dit is mede te herleiden naar de vorig jaar ontstane contractuele discussie tussen realisator en opdrachtnemer over opgelopen vertraging in het ontwerpproces van de inlaatconstructie, waarbij omvangrijke meerkosten worden geclaimd. De financiële afhandeling hiervan zal nog plaatsvinden. De mijlpaal waterveiligheid is gepland voor de volgende verslagperiode.

M37-38 Dijkverlegging Westenholte en Uiterwaardvergraving Scheller- en Oldeneler Buitenwaarden (bij Zwolle) – Waterschap Groot Salland

Voor beide maatregelen is op 15 september 2016 de mijlpaal Waterveiligheid behaald (onder voorbehoud van hydraulische toetsing) en zijn de werkzaamheden afgerond. Dit is feestelijk gevierd op 14 december 2016 in aanwezigheid van de Minister. Een dag later is het gerealiseerde overgedragen aan de beheerders.

Ook de doelstelling ruimtelijke kwaliteit is behaald: het Q-team oordeelt dat de projecten goed zijn uit gevoerd en hebben geleid tot een sterke verbetering van ruimtelijke kwaliteit. Dit heeft zich onder andere geuit in de aanblik en inrichting van het natuurlijke stroomlandschap dat door de nieuw gegraven hanken en dijkverlegging is ontstaan. Niet alleen heeft natuurontwikkeling een impuls gekregen, ook zijn er nu meer mogelijkheden voor recreatie in het gebied.

Dit alles vooruitlopend op mijlpaal oplevering, welke komende verslagperiode plaats zal vinden.

Zomerbedverlaging Beneden-IJssel

Zie maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta (M39.1-39.2).

Dijkverlegging Hondsbroeksche Pleij inclusief regelwerk Pannerden - Rijkswaterstaat

Deze maatregel is gereed. Deze valt buiten het PKB-basispakket omdat het ten tijde van het opstellen van de PKB al een 'lopend project' was.

M39.1-39.2 Ruimte voor de Rivier IJsseldelta – Provincie Overijssel / Rijkswaterstaat

Op 31 oktober 2016 is voor het gedeelte IJsseldelta-Zomerbedverlaging (M39.1) de mijlpaal waterveiligheid gerealiseerd, onder voorbehoud van hydraulische toetsing. Dit is gevierd tijdens de feestelijke oplevering in aanwezigheid van de Minister. Parallel daaraan heeft overdracht van het gerealiseerde aan de beheerders plaatsgevonden. Ten aanzien van de doelstelling ruimtelijke kwaliteit van dit onderdeel van de maatregel, heeft het Q-team geoordeeld dat de ruimtelijke inpassing met zorg is uitgewerkt en uitgevoerd. Zo zijn de aangepaste uiterwaarden toegankelijker gemaakt voor wandelaars. De mijlpaal oplevering is gepland voor de volgende verslagperiode.

Door de ondertekening van de Bestuursovereenkomst (MIRT-project) IJsseldelta Fase 2 heeft de realisatie van het gedeelte IJsseldelta-Reevediep (M.39.2) een wending gekregen. Het versneld uitvoeren van IJsseldelta Fase 2 raakt aan de reeds in gang gezette uitvoering van Ruimte voor de Rivier maatregel IJsseldelta-Reevediep. In de verslagperiode is de technische en organisatorische impact van de scopewijziging IJsseldelta Fase 2 voor Ruimte voor de Rivier maatregel IJsseldelta-Reevediep onderzocht, en deze zal in de komende verslagperiode worden geformaliseerd. Onderdeel van deze scopewijziging is de overheveling van de PKB taakstelling van IJsseldelta-Reevediep naar IJsseldelta fase 2. Vooruitlopend daarop is de realisatie van onderdelen waarop deze raakvlakken van invloed zijn, tijdelijk stilgelegd of overbodig geworden. De uitvoering van de objecten die niet door fase 2 worden geraakt, verloopt volgens planning.

---

5. Risicomanagement en auditing

5.1. Algemeen beeld en beheersing van risico's

Risico's kunnen leiden tot negatieve financiële gevolgen of tot vertraging van de uitvoering of afronding van het programma. Ook kunnen risico's invloed hebben op het behalen van de waterveiligheidsdoelstelling en de ruimtelijke kwaliteitsdoelen. Passend bij de fase waarin het programma en haar onderliggende projecten zich bevinden, zijn een aantal ontwikkelingen binnen het risicomanagement zichtbaar:

Beheersing van risico's

Al geruime tijd ligt de focus van het risicomanagement niet zo zeer meer op preventieve acties om risico's te voorkomen, maar voornamelijk op zorgen dat gevolgen van opgetreden risico's geminimaliseerd worden. Immers, de opdrachtnemers zijn al geruime tijd aan het werk of hebben het werk al afgerond; de mogelijkheden om risico's te voorkomen zijn nog relatief beperkt. De verantwoordelijkheid van de beheersing ligt veelal bij de opdrachtnemer of bij de realisator. Beheersing op programmaniveau vindt onder andere plaats door actief in te steken op kennisdeling tussen projecten (uitwisselen *best practices*, gestandaardiseerde werkwijzen) en het bieden van deskundigheid bij issues om tot efficiënte oplossingen te komen.

Financiële dekking voor optredende risico's

Als financiële risico's optreden, leidt dit tot wijzigingen in het contract tussen realisator die ofwel direct afgerekend worden ofwel tot discussies over verantwoordelijkheidsverdeling van de risico's / ingediende claims.

Het programma heeft dekking voor optredende risico's binnen haar post onvoorzien. Het moment van financiële afhandeling is bepalend voor het moment dat de post onvoorzien daalt: in sommige gevallen ijlt de daadwerkelijke afhandeling van opgetreden risico's na ten opzichte van (fysieke) voortgang van de projecten.

In de verslagperiode zijn veel opgetreden risico's afgehandeld, met een forse daling van het onvoorzien (en tegelijk een stijging van de maatregelramingen) tot gevolg. Toch houdt het programma (ondanks dat veel projecten fysiek al afgerond zijn) een zekere post onvoorzien aan om financiële consequenties van lopende discussies te kunnen ondervangen. De inschatting van het programma is dat de omvang van het onvoorzien passend is om reeds opgetreden en nog optredende risico's te dekken (zie paragraaf 5.2 voor mutaties in het risicoprofiel).

Tijdrisico's gericht op afronding programma

De tijdrisico's van het programma hebben nog slechts in beperkte mate betrekking op het realiseren van de waterveiligheidsdoelstelling. De focus van het programma en het risicomanagement verschuift meer en meer naar een beheerste en spoedige afronding van het programma. Dit is terug te zien in de top tijdrisico's (zie paragraaf 5.3 voor de top risico's van het programma).

5.2. Post Onvoorzien programma

Deze paragraaf gaat in op de financiële risico's van het programma, die door de post onvoorzien gedekt worden.

De optelsom van de financiële verwachtingswaarden van de individuele risico's voor het programma bepaalt het risicoprofiel per inhoudelijk thema (benoemde risico's). Daarnaast is er een reservering voor onbenoemde risico's. De optelsom van de benoemde en onbenoemde risico's vormt de totale post onvoorzien op programmaniveau (zie tabel 5.1), wat aan het eind van de verslagperiode overeenkomt met € 62,5 miljoen.

Tabel 5.1 Voorziening Onvoorzien Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Voorziening Onvoorzien - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Thema's	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Proces	€ 34,5	€ -0,4	€ -3,0	€ 31,1
Grond	€ 27,4	€ -3,8	€ -10,9	€ 12,7
Vastgoed	€ 1,9	€ 0,7	€ -1,6	€ 1,0
Hydraulica	€ 0,8	€ -	€ -	€ 0,8
Natuur	€ 0,3	€ -	€ -0,2	€ 0,1
Markt & Aanbesteding	€ -	€ -	€ -	€ -
Benoemde risico's	€ 64,9	€ -3,5	€ -15,7	€ 45,7
Onbenoemde risico's	€ 27,1	€ -5,2	€ -5,1	€ 16,8
Totaal Ruimte voor de Rivier	€ 92,0	€ -8,7	€ -20,8	€ 62,5

Uit het overzicht blijkt dat het totaal onvoorzien op programmaniveau in de verslagperiode per saldo met € 20,8 miljoen is gedaald, voortkomend uit een daling van € 15,7 miljoen bij benoemde risico's en een daling van € 5,1 miljoen aan onbenoemde risico's.

De daling van het onvoorzien wordt verklaard in de paragrafen 5.2.1 en 5.2.2.

5.2.1 Benoemde risico's: per thema

Hieronder staan de grootste mutaties van de benoemde risico's per thema verklaard. De grootste mutaties zitten in het thema 'grond'.

Proces

Voor de procesrisico's is het risicoprofiel in de verslagperiode afgenomen met € 3,0 miljoen. De belangrijkste mutaties voor de procesrisico's zijn:

- De toprisico's '*De aanwezige constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie*' en '*Discussies met en claims van opdrachtnemer a.g.v. optreden tijdens risico's buiten hun verantwoordelijkheid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever)*' zijn vanwege opgetreden issues naar boven bijgesteld (zie ook tabel 5.3).
- Het risico '*Extreme weersomstandigheden en/of waterstanden hinderen de uitvoering*' is in eerdere verslagperiodes opgetreden. Als gevolg van langdurig lage danwel hoge waterstanden op de rivieren, is de afvoer van grond bij diverse maatregelen gehinderd. De gevolgen hiervan zijn afgelopen verslagperiode financieel afgehandeld, met een daling van de risicoreservering tot gevolg.
- In de verslagperiode is als gevolg van voorgang van de voorbereiding en realisatiefase meer zekerheid gekomen over de ramingen van de laatst te realiseren maatregelen, IJsseldelta-Reevediep en Huissensche Waarden. Derhalve heeft het programma de reservering voor het risico '*Project onvoorzien van de laatst te realiseren projecten is ontoereikend*' omlaag gebracht.

Grond

Het risicoprofiel van de grondrisico's is gedaald met € 10,9 miljoen ten opzichte van VGR28. Dit wordt als volgt verklaard:

- Diverse wijzigingen met betrekking tot grondrisico's zijn afgehandeld bij verschillende maatregelen, waardoor die reserveringen zijn gedaald. Te weten '*Afwijkende (her)bruikbaarheid grond*', '*Knelpunten in de uitvoering buiten verantwoordelijkheid van de aannemer*' en '*Tijdens de uitvoering blijkt meer conditionering nodig door bodemvreemde materialen*'.

-
- Als gevolg van de voortgang van het grondverzet is het risico 'Uitvoeringsknelpunten rondom grondverzet vanwege aanvullende eisen door bevoegd gezag, beheerders of eigenaren' gedaald zonder dat deze is opgetreden.
  - Het risico 'Onverwacht stuiten op niet-gesprongen explosieven' is opgetreden. De resterende reservering lijkt hierbij aan de krappe kant om eventuele toekomstige tegenvallers te dekken. Derhalve heeft het programma de reservering voor dit risico verhoogd.
  - Vanwege de voortgang van de maatregelen is de reservering van het risico 'Zettingstijd (van dijken) blijkt tijdens de uitvoering af te wijken van verwachting' vervallen.

Vastgoed

De daling van het vastgoedprofiel met € 1,6 miljoen wordt met name veroorzaakt doordat:

- Het risico '*Scopewijzigingen als gevolg van vastgoedovereenkomsten*' is opgetreden. Na het afhandelen van enkele wijzigingen is hiermee de omvang van dit risico gedaald.

Hydraulica

Het risicoprofiel onder het thema hydraulica is gelijk gebleven.

Natuur

Het risicoprofiel onder het thema natuur is gedaald met € 0,2 miljoen. Deze daling wordt als volgt verklaard:

Het risico '*Extra beperkingen in de uitvoeringsperiode als gevolg van onverwacht aantreffen van beschermwaardige flora en fauna*' is opgetreden. Naast het afwikkelen van de gevolgen in de afgelopen verslagperiode is ook de kans van optreden verlaagd in verband met de voortgang van de maatregelen. Derhalve is de reservering van dit risico verlaagd.

5.2.2. Onbenoemde risico's

Het doel van de voorziening voor onbenoemde risico's is om ruimte te bieden aan onvoorziene tegenvallers welke ten laste komen van het programmabudget. De onbenoemde risico's bedragen 5% van het nog te realiseren budget (zie tabel 6.1 voor budget en tabel 6.2 voor uitgaven) - dit komt in deze periode overeen met € 16,9 miljoen. Dit percentage is gebaseerd op ervaringscijfers van andere grote projecten en programma's.

5.3. Toprisico's op programmaniveau en beheersing

Op basis van de reguliere actualisatie van de risico's is een top 3 aan tijdrisico's en een top 3 aan geldrisico's voor het programma samengesteld, zie tabel 5.2 en 5.3. Per risico is de actuele verwachtingswaarde (kans van optreden vermenigvuldigd met de ingeschatte consequenties naar tijd en geld) aangegeven en is aangegeven of deze verwachtingswaarde ten opzichte van de vorige VGR is gestegen of gedaald.

De gevolgen van financiële toprisico's worden binnen het PKB-budget gedekt, terwijl de tijdsgevolgen invloed kunnen hebben op de verwachte opleveringsdatum van een of meerdere maatregelen.

Tabel 5.2 Top 3 programmarisico's Tijd Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Top 3 risico's in Tijd - Ruimte voor de Rivier (bedrag x 1 maand)	
Risico's	Verwachtingswaarde (kans x gevolg) per 31-12-2016
1. PROCES Verschillen in interpretatie van beheeropgave en discussies met beheerders t.a.v. te realiseren objecten voordat zij beheer & onderhoud op zich willen nemen	2,0 maanden (gelijk)
2. PROCES Door niet tijdig afronden van inhoudelijke en administratieve restpunten vertraagt mijlpaal Finale Kw ijting	1,5 maanden (gelijk)
3. PROCES De doorlooptijd van arbitragezaken vertraagt proces tot aan Finale Kw ijting van maatregel	1,5 maanden (nieuw)

Toprisico 1 (Tijd) Verschillen in interpretatie van beheeropgave en discussies met beheerders t.a.v. te realiseren objecten voordat zij beheer & onderhoud op zich willen nemen (vertraging in mijlpaal Oplevering)

Dit risico is inhoudelijk en qua omvang in tijd niet gewijzigd ten opzichte van VGR 28. Door het verdwijnen van een tweetal andere risico's uit de top 3 is dit risico gestegen van plek 3 naar plek 1.

Toprisico 2 (Tijd): Door niet tijdig afronden van inhoudelijke en administratieve restpunten vertraagt mijlpaal Finale Kwijting.

Dit risico is qua omvang in tijd gelijk gebleven in de afgelopen verslagperiode, maar komt door het afnemen van andere tijdrisico's in de top 3.

Na het behalen van mijlpaal Oplevering dienen er in enkele gevallen nog restpunten afgehandeld te worden. De restpunten variëren van het uit laten voeren van een accountantscontrole op de uitgaven tot het nog moeten doorvoeren van kleine correcties in ruimtelijke plannen. Wanneer deze niet tijdig worden afgehandeld, kan niet overgegaan worden tot totale afronding van het project (en daarmee vertraagt de mijlpaal Finale Kwijting).

Toprisico 3 (Tijd): De doorlooptijd van mogelijke arbitragezaken vertraagt mijlpaal Finale Kwijting

Dit risico is in de afgelopen verslagperiode nieuw toegevoegd. Wanneer met de reguliere wijzigingenprocedure geen overeenstemming over lopende financiële issues wordt verkregen tussen realiator en opdrachtnemer, kunnen mogelijke arbitragetrajecten in gang worden gezet. De lange doorlooptijd van deze arbitragezaken doen mijlpaal Finale Kwijting vertragen aangezien het project (financieel) niet voltooid kan worden.

Tabel 5.3 Top 3 programmarisico's Geld Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Top 3 risico's in Geld - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)	
Risico's	Verwachtingswaarde (kans x gevolg) per 31-12-2016
1. PROCES De aanwezigheid van constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie. Dit kan leiden tot meerwerk.	€ 9,8 (gestegen)
2. PROCES Discussies met en claims van opdrachtnemer a.g.v. optreden tijdrisico's buiten hun verantwoordelijkheid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever)	€ 8,6 (gestegen)
3. GROND Afwijkende (her)bruikbaarheid grond (afwijking in grond fysisch/chemisch, volume of bodemsamenstelling), wat op basis van vooronderzoek door realisator niet redelijkerwijs te verwachten was.	€ 5,8 (gedaald)

Toprisico 1 (Geld): De aanwezige constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie.

Het komt voor dat de opdrachtnemer tijdens de realisatie stuit op een andere situatie dan op basis van de areaalinformatie verwacht kon worden. Dit risico is qua omvang gestegen ten opzichte van de vorige verslagperiode. Net als bij het toprisico 2 is in VGR 27 gemeld dat het risico is opgetreden waarbij de financiële gevolgen nog niet te concretiseren waren. In de afgelopen verslagperiode zijn deze gevolgen inzichtelijk geworden waardoor de omvang van dit risico is gestegen.

Toprisico 2 (Geld): Discussies met en claims van opdrachtnemers als gevolg van optreden tijdrisico's buiten hun verantwoordelijkheid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever).

Discussies tussen opdrachtgever en opdrachtnemer over interpretatie van contractuele bepalingen, worden aangemerkt als oorzaak van vertraging en daardoor inefficiëntie in de werkzaamheden. In VGR 27 is gemeld dat dit risico is opgetreden. De tijdsgevolgen zijn kleiner dan verwacht, derhalve is dit risico gedaald en vervallen uit de top tijdrisico's. Daarentegen zijn de potentiële financiële gevolgen groter dan destijds is ingeschat, waardoor het programma haar risicoreservering heeft verhoogd.

Toprisico 3 (Geld): Afwijkende (her)bruikbaarheid grond (afwijking in grond: fysisch/chemisch, volume of bodemsamenstelling), wat op basis van vooronderzoek door realisator niet redelijkerwijs te verwachten was.

Naarmate de uitvoering van projecten vordert, wordt duidelijker op welke plekken de bodemsamenstelling afwijkt van wat er op basis van onderzoeken verwacht mocht worden. Het risico is meermalen opgetreden, ook in de afgelopen verslagperiode. Veel wijzigingen zijn financieel afgehandeld, dat verklaart de forse daling van de resterende risicoreservering.

Ten opzichte van de toprisico's uit VGR28 is ook het volgende tijdrisico vervallen uit de lijst met toprisico's:

Ondanks gedegen onderzoek wordt er toch gestuit op niet-gesprongen explosieven (toevalstreffers), archeologie of verontreinigingen.

Gezien de uitvoering bij de meeste maatregelen gereed is, is de omvang van dit risico gedaald. Hiermee is dit risico uit de tijdrisico's top 3 gevallen.

5.4 Auditing en control

In de verslagperiode zijn diverse reviews uitgevoerd als onderdeel van de Plan-Do-Check-Act cyclus van het programma. Om de balans tussen snelle afwikkeling van projecten versus kostenbeheersing te borgen (en daarmee niet tegengewerkt te worden door de druk die de afwikkeling van projecten met zich meebrengt), wordt binnen het programmabureau via gerichte audits het proces rondom (financiële) wijzigingen tussen project en programma gemonitord.

Met betrekking tot de assurance verklaring bij VGR 29 zijn de controleactiviteiten in samenspraak met de Auditdienst Rijk in 2016 vroegtijdig gestart.

In het kader van informatievoorziening en het hebben van een adequaat (financieel) fundament onder het programma wordt financiële afwikkeling actief gemonitord. Gedurende het project door de jaarlijkse controleverklaringen en voortgangsrapportages en bij oplevering door de finale financiële verantwoording. Voor veel projecten wordt de laatste controleverklaring komende verslagperiode opgesteld.

In het kader van kennisuitwisseling op het gebied van kwaliteitsborging en control levert het programma actieve bijdragen en producten aan het Samenwerkingsverband Waterveiligheidsprogramma's In Control, programma ERTMS, Aan de slag met Omgevingswet en het programma Tijdelijke tolheffing Blankenburgverbinding en ViA15.

6 De financiën van het programma

6.1. Programmabudget en programmaraming

Het programmabudget is volgens de Project Ramingen Infrastructuur (PRI-) systematiek in de PKB bepaald op € 2,2 miljard (prijspeil 2005) met een bandbreedte van 37%. In de praktijk neemt, naarmate de voortgang vordert, de scherpte van ramen toe en doen zich budgettaire mee- en tegenvallers voor.

Tabel 6.1 Ontwikkelingen budget en raming per 31 december 2016

Ontwikkeling budget en raming - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)							
Uitgaven	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Budget	2.219,0	2.232,4	2.245,3	2.273,4	2.330,0	2.342,0	2.180,8
Raming	2.219,0	2.276,3	2.319,4	2.290,9	2.394,0	2.327,0	2.170,9
Vrije Ruimte	0,0	-43,9	-74,1	-17,5	-64,0	15,0	9,9

Uitgaven	2012	2013	2014	2015	2016	
					VGR 28	VGR 29
Budget	2.282,9	2.370,3	2.385,7	2.386,2	2.386,2	2.361,7
Raming	2.272,7	2.346,7	2.344,0	2.341,1	2.334,7	2.282,0
Vrije Ruimte	10,2	23,6	41,7	45,1	51,5	79,8

Het programmabudget voor Ruimte voor de Rivier bedraagt d.d. 31 december 2016 € 2.361,7 miljoen. Dit is een daling ten opzichte van VGR28 met € 24,5 miljoen, en wordt veroorzaakt door toekenning van IBOI (€ 1,0 miljoen), het retourneren van bijdrage provincie Overijssel voor 'in natura' bijdrage -/- € 25,4 miljoen en afrondingsverschillen -/- € 0,1. Zie bijlage 3b voor de opbouw van het budget.

De programmaraming (prijspeil 2016) volgt op de bijgestelde ramingen per maatregel op grond van de genomen projectbeslissingen, de in de verslagperiode voorgelegde mijlpalen, het saldo van aanbestedingsmee- en tegenvallers, opgetreden risico's op projectniveau en de actualisering van het programmabrede risicoprofiel. De dynamiek van deze elementen maakt de raming tot een momentopname.

De raming op 31 december 2016 sluit op € 2.282,0 miljoen. Hiervoor geldt een bandbreedte van 4,0% (was 6% in VGR28). Dit betekent dat de verwachte uitgaven uitkomen tussen de € 2,19 miljard en € 2,37 miljard.

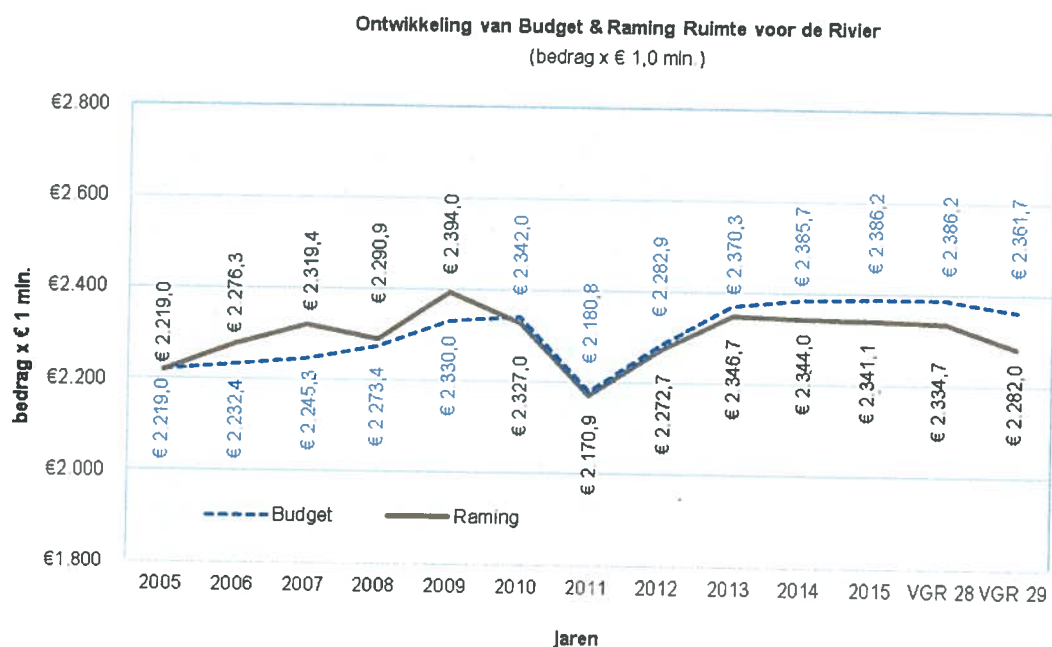
In vergelijking met VGR28 (€ 2.334,7 miljoen) is de raming per saldo naar beneden bijgesteld met € 52,7 miljoen. Deze daling bestaat uit een samenstelling van posten:

Tabel 6.1.1 Mutaties van de raming Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Raming - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)	
Beginsaldo VGR 29	2.334,7
Mutaties	
Maatregelramingen	-21,1
Indexering ¹⁾	-9,5
Reserveringen	-22,1
	-52,7
Eindsaldo VGR 29	2.282,0

¹⁾ Indexering bestaat uit dotaties IBOI en onttrekkingen door Maatregelen in de verslagperiode

Grafisch ziet de ontwikkeling van het budget en de raming er als volgt uit.

Het aanbestedingsresultaat is ongewijzigd en bedraagt tot en met de verslagperiode € 227,3 miljoen.

6.2. Uitgaven en verplichtingen

Van de totaal aangegane verplichtingen is op peildatum € 2.025,8 miljoen betaald (zie tabel 6.2). De uitgaven voor de uitvoering bedroegen in de verslagperiode € 77,5 miljoen.

Tabel 6.2 Uitgaven Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Uitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Uitgaven	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
PKB-fase	50,8	0,0	0,0	50,8
Planstudie	97,2	0,0	0,0	97,2
Uitvoering	1.684,9	104,5	77,5	1.866,9
Verplichtingen buiten scope	10,9	0,0	0,0	10,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	1.843,8	104,5	77,5	2.025,8

Op 31 december 2016 is in totaal voor € 2.176,5 miljoen aan verplichtingen aangegaan (zie tabel 6.3).

Tabel 6.3 Verplichtingen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Verplichtingen - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Verplichtingen	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
PKB-fase	50,8	0,0	0,0	50,8
Planstudie	97,1	0,0	0,0	97,1
Uitvoering	1.942,1	29,6	46,0	2.017,7
Verplichtingen buiten scope	10,9	0,0	0,0	10,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	2.100,9	29,6	46,0	2.176,5

6.3. Kasritme Ruimte voor de Rivier

In tabel 6.4 is het verwachte kasritme opgenomen. Deze reeks wordt regelmatig geactualiseerd op basis van de voortgang van het programma. De huidige reeks sluit aan bij de mutaties die zijn doorgevoerd in de OB2017, Najaarsnota 2016, Slotwet 2016 en Voorjaarsnota 2017.

Tabel 6.4 Kasritme Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016 (bron: OB17, NJN16, SW16, VJN17)

Kasritme programmaitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)								
Kasritme	t/m 2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Totaal
DF 01.01.03 - VGR 28	1.844,7	228,9	78,7	72,0	94,9	67,1	0,0	2.386,2
Mutaties	0,0	-46,9	50,2	5,8	-3,3	-30,3	0,0	-24,5
DF 01.01.03 - VGR 29	1.844,7	182,0	128,9	77,8	91,6	36,8	0,0	2.361,7

6.4. Ontvangsten

Het ontvangstenbudget is naar beneden bijgesteld met € 41,7 miljoen in verband met meeropbrengsten Vastgoed en administratieve aansluiting projectgebonden ontvangsten. De verwachting is dat er in totaal € 102,0 miljoen aan ontvangsten zullen binnenkomen (zie tabel 6.5). De agentschapsbijdrage 2007 van € 8,8 miljoen behoort wel tot de ontvangsten, maar is geen onderdeel van de initiële ontvangstentaakstelling van € 37,0 miljoen.

Tabel 6.5 Ontvangstenbudget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Ontvangstenbudget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Ontvangstenbudget	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Vastgoed	45,0	0,0	7,6	52,6
EU-subsidies	6,5	0,0	0,0	6,5
Projectgebonden ontvangsten	83,5	0,0	-49,4	34,1
Agentschapsbijdrage 2007	8,7	0,0	0,1	8,8
Totaal Ruimte voor de Rivier	143,7	0,0	-41,7	102,0

In de verslagperiode is er € 8,7 miljoen gemuteerd. Tabel 6.6 laat de volledige stand van de tot nu toe gerealiseerde ontvangsten zien.

Tabel 6.6 Ontvangsten Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Ontvangsten - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Ontvangsten	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Vastgoed	42,9	0,7	8,9	52,5
EU-subsidies	6,1	0,0	0,0	6,1
Projectgebonden ontvangsten	7,1	1,0	-0,1	8,0
Agentschapsbijdrage 2007	8,8	0,0	0,0	8,8
Administratieve correctie	0,3	0,0	0,0	0,3
Totaal Ruimte voor de Rivier	65,2	1,7	8,7	75,6

6.5. Monitoring post onvoorzien

Initieel was € 384,2 miljoen gealloceerd voor onvoorzien, stand PKB deel 4. De onttrekking aan de post onvoorzien is in de rapportageperiode € 21,9 miljoen; tot en met de verslagperiode is € 306,5 miljoen onttrokken. Restant beschikbare ruimte voor Onvoorzien is € 77,7 miljoen.

Tabel 6.7 Benutting onvoorzien Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Onvoorzien - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Budget Onvoorzien		t/m VGR 29
		t/m 31-12-2016
Budget onvoorzien (stand PKB deel 4)	(VGR 1)	384,2
Onttrekking tot verslagperiode	(VGR 1 t/m VGR 28)	284,6
Onttrekking in de verslagperiode	(VGR 29)	21,9
<i>subtotaal: Onttrekkingen :</i>		306,5
Totaal vrij beschikbare ruimte Onvoorzien - Ruimte voor de Rivier		77,7

Het totaal aan opgetreden programmerisico's tot en met de verslagperiode staat in bijlage 4.

6.6. Interne kosten

Om inzicht te geven in de integrale kosten wordt in deze paragraaf aangegeven hoeveel budget voor de interne kosten van Ruimte voor de Rivier in de begroting is opgenomen. Het budget van de interne kosten op peildatum 31 december 2016, in totaal € 141,0 miljoen, is verantwoord op DF 01.01.03 voor een bedrag van € 71,0 miljoen, op DF 05.01.02 voor een bedrag van € 70,0 miljoen. Het budget van interne kosten is niet gewijzigd in de rapportageperiode (zie tabel 6.8).

Tabel 6.8 Apparaatbudget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Apparaatsbudget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatsbudget	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	70,0	0,0	0,0	70,0
Totaal Ruimte voor de Rivier	141,0	0,0	0,0	141,0

De apparaatsuitgaven bedragen in de verslagperiode € 3,4 miljoen en tot met de verslagperiode € 136,9 miljoen (zie tabel 6.9).

Tabel 6.9 Apparaatuitgaven Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Apparaatuitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatuitgaven	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	58,7	3,8	3,4	65,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	129,7	3,8	3,4	136,9

De aangegane verplichte apparaatskosten zijn in de verslagperiode € 3,4 miljoen en tot en met de verslagperiode € 136,9 miljoen (zie tabel 6.10).

Tabel 6.10 Apparaatverplichtingen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Apparaatverplichtingen - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatverplichtingen	t/m VGR 27	VGR 28	VGR 29	t/m VGR 29
	t/m 31-12-2015	01-01-2016 t/m 30-06-2016	01-07-2016 t/m 31-12-2016	t/m 31-12-2016
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	58,7	3,8	3,4	65,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	129,7	3,8	3,4	136,9

Bijlage 1: Voortgang NURG-maatregelen PKB-waterveiligheids-doelstelling

Bijlage 1 NURG-maatregelen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Voortgang NURG-maatregelen met een PKB-waterveiligheids-doelstelling

Project	Voortgang / Wanneer uitgevoerd	Bijdrage PKB-taakstelling
Uiterw aardvergraving Rijnw aardense uiterw aarden*	De herinrichting van de Rijnw aardense uiterw aarden bevat meerdere afzonderlijke inrichtingsprojecten van private en publieke partijen. Staatsbosbeheer zorgt in opdracht van het ministerie van Economische Zaken voor onderlinge afstemming en coördinatie van natuur en w aterveiligheid tussen de projecten. De maatregelen Groene Rivier Pannerden en Regelwerk Pannerden zijn uitgevoerd met een bijdrage van 4 centimeter. De initiatieven van de private partijen hebben vertraging opgelopen door stagnatie in de vergunningverlening, zoals in VGR27 genoemd. De hoofdvergunningen zijn in 2016 in procedure gebracht. Er van uitgaande dat de vergunningen onherroepelijk zijn per medio 2017 is de verw achting dat in 2019 circa 1,3 centimeter w aterstanddaling zal zijn gerealiseerd. Het overige deel van 1,7 centimeter is in de jaren daarna tot omstreeks 2027 (einde zandw inning) gepland.	7 cm
Uiterw aardvergraving Millingerw aard	De uitvoering van de maatregel is in volle gang. Een groot deel van de inrichtingsw erkzaamheden is afgerond. In 2016 is de hoofdgeul voor het grootste deel in uitvoering gebracht inclusief aanleg van de drempel en de bodemsanering van de toegangsw eg en losw al. Belangrijke resterende onderdelen voor de realisatie van de taakstelling zijn het verder afmaken van de stroombaangeul en het verw ijderen van de toegangsw eg en daarmee het koppelen van de Millingerw aard met de Waal. In 2017 zal het bedrijfsterrein verder w orden ontmanteld en zijn de laatste w erkzaamheden aan de stroombaan voor hoogw ater gepland, met als doel om eind 2017 de mijlpaal w aterveiligheid te realiseren.	6 cm
Uiterw aardvergraving Renkumse Benedenw aard, Wageningen	De maatregel is opgeleverd in november 2009 en heeft 11 centimeter w aterstanddaling opgeleverd.	11 cm (gereed)
Uiterw aardvergraving Afferdensche- en Deestsche w aarden	De maatregel Afferdensche en Deestsche w aarden is in uitvoering. De zandw inning is volop bezig. De maatregel ligt op planning, w aarbij het gestelde w aterveiligheidsdoel in 2019 gerealiseerd zal zijn.	6 cm
Uiterw aardvergraving Bemmelse w aarden	De inrichtingsw erkzaamheden zijn in de eerste helft van 2013 afgerond. Daarmee is de w aterstanddaling van 5 cm voor dit maatregel gerealiseerd.	5 cm (gereed)
Natuurontw ikkelingsproject Noordw aard	Het maatregel is opgeleverd in mei 2008 en heeft 17 cm w aterstanddaling gehaald.	17 cm (gereed)
Uiterw aardvergraving Welsumerw aarden en Fortmonder w aarden	De inrichtingsmaatregelen zijn uitgevoerd en opgeleverd. Hierdoor is in de verslagperiode ook het laatste deel van de 6-8 centimeter w aterstandverlaging gerealiseerd.	6-8 cm (gereed)

* Zoals in VGR25 beno emd zal het project Oevergeul B ovenrijn als onderdeel van Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden niet worden uitgevoerd. De bijdrage aan de PKB wordt in plaats daarvan gehaald middels kribverlaging op het Pannerdensch Kanaal. Dit project bevindt zich in de planstudiefase, waarin wordt onderzocht welke combinatie van aantal te verlagen kribben / oevers, welke mate van verlaging en welke kribvorm optimaal is voor wat betreft andere effecten dan waterstanddaling. Beoogd opleverjaar van de kribverlaging is eind 2019.

Bijlage 2: Communicatie met het parlement

1 juli 2016 – 31 december 2016

Een overzicht van de stukken die de minister van Infrastructuur en Milieu en de staatssecretaris van Economische Zaken in de verslagperiode over het programma aan de Eerste en Tweede Kamer hebben gezonden.

- Op 27 september 2016 zond de minister van IenM, mede namens de staatssecretaris van EZ, de 28e voortgangsrapportage Ruimte voor de Rivier over de periode 1 januari 2016 tot 30 juni 2016 en een aanbiedingsbrief naar de Tweede Kamer (Tweede Kamerstuk 30 080, nr. 83).
- Op 9 november 2016 zond de minister van IenM de antwoorden op de Kamervragen van Tweede Kamer over de VGR 28 naar de Tweede Kamer (Tweede Kamerstuk 30 080, nr. 84).
- Op 12 oktober 2016 zond de minister van IenM, mede namens de staatssecretaris van EZ, de uitwerking van de motie van het lid Jacobi over een werkbaar alternatief voor de nu geplande bomenkap in het kader van het project Stroomlijn (Tweede Kamer, 31 710, nr. 64).

Verwijzing naar TK-brief tbv WGO Water november 2016, dd 7 november 2016.

Bijlage 3a: Budgethistorie PKB-fase (2002-2006)

Bijlage 3a Opbouw PKB Budget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Opbouw PKB en Technisch Budget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)

Budget PKB en TB periode 2002 - 2006	Budget	VGR
PKB/TB (p.p. 2002)	1.987,0	
Overheveling budget naar Projecten in uitvoering	-117,0	01
PKB Budget - Hondbroeksche Fleij & Zuiderklip	-49,5	04
Toevoeging budget - Hondbroeksche Fleij	44,7	04
Toevoeging budget Zuiderklip	4,8	04
Correctie prijsdruk door ontw ikkelingen bouw en aanbesteden	-12,6	04
Toevoeging vanuit Noodoverloop	191,5	06
EU en projectgebonden ontvangsten	95,8	06
Correctie aanbestedingsmeevallers	-18,2	06
Corectie op afrondingsverschillen	0,4	09
<i>Saldo technische mutaties</i>	139,9	
Totaal PKB / lopende projecten	2.126,9	
BOI 2002 - 2006	105,6	
Totaal PKB Budget (p.p. 2006)	2.232,4	

Prijsindex	Percentage
Jaar 2002 - 2003	2,75%
Jaar 2003 - 2004	1,23%
Jaar 2004 - 2005	0,39%
Jaar 2005 - 2006	0,66%

Bijlage 3b: Budgethistorie planstudie- en uitvoeringsfase (vanaf 2007)

Bijlage 3b Opbouw PKB Budget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Opbouw PKB Budget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mn.)

Budget PKB periode 2007 en later	Budget	VGR
PKB budget (p.p. 2006)	2.232,4	
Technische mutaties 2007	0,4	10
<i>Saldo technische mutaties</i>	0,4	
Hanzelijn	-10,0	12
Administratieve aanvulling	8,7	13
Overheveling HWBP	-4,0	14
Toezegging financiering Noordwaard (EHS, KRW)	8,9	15
Terugboeking overheveling HWBP	4,0	16
Toezegging financiering KRW Lent	5,0	16
Toezegging financiering KRW Neder-Rijn	2,5	17
Administratieve mutatie	0,6	17
Overheveling synergiebudget PDR-KRW	0,5	18
Budgetkorting n.a.v. regeerakkoord	-10,7	18
Ontvangsttaakstelling	-63,5	18
PDR -organisatie en AGB	-109,9	18
Planstudie	-21,6	18
Uiterw aardvergraving Vianen	4,0	19
Nederrijn EHS	0,5	19
KRW gelden kribverlaging Waal	8,3	19
DLGM gelden kribverlaging Waal	14,2	19
Administratieve mutatie	-0,7	21
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass Kampen	51,7	21
Budget Nota Ruimte provincie Overijssel	22,4	21
Extra ontvangsten Vastgoed (Q1 2013)	21,6	nvt
Extra ontvangsten Vastgoed - correctie (Q2 2013)	-21,6	nvt
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass Kampen - correctie	3,3	22
Bijdrage Provincie Overijssel - IJsseldelta	95,6	22
Bijdrage Provincie Overijssel - IJsseldelta - correctie	-35,0	23
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass - dekking uit vrije ruimte	-3,3	26
Inundatieschades	0,3	27
Bijdrage Provincie Overijssel - IJsseldelta - gerealiseerd deel (retour)	-25,4	29
<i>Saldo Wijzigingen</i>	-53,6	
IBOI 2006-2007 (0,440%)	12,4	10
IBOI 2007-2008 (1,480%)	38,1	12
IBOI 2008-2009 (2,140%)	42,7	14
IBOI 2009-2010 (0,000%)	4,2	16
IBOI 2009-2010 (0,000%) correctie	-4,0	17
IBOI 2010-2011 (1,410%)	17,0	19
IBOI 2011-2012 (1,890%)	28,7	21
IBOI 2012-2013 (1,660%)	23,5	22
IBOI 2013-2014 (1,210%)	15,4	25
IBOI 2014-2015 (0,384%)	3,5	27
IBOI 2015-2016 (0,191%)	1,0	29
<i>Saldo prijsindexeringen</i>	182,6	
Totaal Budget PKB	2.361,7	

Bijlage 4: Opgetreden programmarisico's Ruimte voor de Rivier

Bijlage 4 Opgetreden Risico's Ruimte voor de Rivier per 31 december 2016

Opgetreden Risico's - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)

Opgetreden programmarisico's	Bedrag	VGR
Schadeclaim gemeente Nijmegen	48,5	16
Tw eede stadsbrugpijler Nijmegen	10,8	13
Correctie PKB-fase	2,0	14
Aankoop steenfabriek Elst	5,0	14
Afkoop B&O kosten gemeenten en waterschappen	20,0	16
Uitvoering overlaat Pannerden	3,0	17
Meerkosten bij SNIP 3 - Langsdammen	26,1	19
Meerkosten bij SNIP 3 - Kribben	2,9	19
Afkoop B&O kosten natuurbeheerorganisaties	10,0	20, 25
Opgetreden exogene maatregelen (diverse)	19,4	20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29
Aanvullende maatregelen Zomerbedverlaging	50,0	21
Meerkosten bij SNIP 3 - Dijken	10,5	21
Dekking realisatiekosten Veessen en Cortenoever en Voorsterklei, nog ontbrekend in projectramingen	29,7	22
Versterking brugpijlers door ProRail bij Lent	7,7	22
Meerkosten bij SNIP 5 - Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard en Voorne Putten	1,8	23
Opgetreden exogene grondrisico's bij maatregelen	40,1	24, 25, 26, 27, 28, 29
Afw ijking areaalgegevens Kribben fase 3	15,0	24
Privaatplan Huissensche Waarden wordt niet uitgevoerd	2,5	25, 27
Stijging vastgoedraming	1,5	25
Totaal opgetreden programmarisico's	306,5	